

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI PROGRAMI

GARÂMÎ DİVANI'NDA DEYİMLER VE ATASÖZLERİ

FERHAT CENGİZ

Danışman
Prof. Dr. Kenan ERDOĞAN

MANİSA-2019

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 05/02/2019 tarih ve 3/9 sayılı toplantısında jürimiz tarafından Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 9. Maddesi gereğince Enstitümüz Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Ferhat CENGİZ'in **“Garami Divanında Deyimler ve Atasözleri”** Konulu tezi incelenmiş ve aday 01/03/2019 tarihinde saat 10.30'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 90 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna ☒

OY BİRLİĞİ ☐

DÜZELTME yapılmasına * ☐

OY ÇOKLUĞU ☐

RED edilmesine ** ☐

ile karar verilmiştir.

BAŞKAN

Prof. Dr. Şerif Ali BOZKAPLAN

ÜYE

ÜYE

Prof. Dr. Kenan ERDOĞAN

Dr. Öğr. Üyesi Bilal ELBİR

Evet

Hayır

Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

☐

☐

Tez, mutlaka basılmalıdır.

☐

☐

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

☐

☐

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

☒

☐

Tez, basımı gereksizdir.

☐

☐

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.

** Bu halde adayın tez konusu değiştirilir veya adayın isteği halinde tezsiz yüksek lisans programına geçişi sağlanır.

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum ‘Garami Divan’ında Deyimler ve Atasözleri’ adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

28/03/2019

Ferhat CENGİZ

ÖZET

Klasik Türk edebiyatında, şiirlerde atasözleri ve deyimlere yer verme geleneği, Orhun Abideleri'nden Uygurlar'a, Divanu Lugati't- Türk'ten halk ve Divan şiirine kadar yaygın bir gelenektir. Yunus Emre'den diğer divanlara özellikle 15. Yüzyıldan itibaren bariz bir şekilde bu kullanım artmaya başlamıştır. 16. Yüzyıldaki şairlerde de bu kullanım göze çarpmaktadır. Garâmî de daha sade ve açık yazması ve mahalli bir yönün bulunmasından dolayı şiirlerinde atasözleri ve deyimlere yer vermiştir.

Bu çalışmamız, 16. Yüzyıl şairlerinden Garâmî'nin divanındaki şiirlerinde var olan deyimleri ve atasözlerini tespit etmek ve bu yüzyılda kullanılan atasözleri ve deyimlerin dönemin dil varlığını ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır.

Tezimizi, 1. Garâmî'nin hayatı, edebi şahsiyeti ve divanı, 2. Atasözleri ve deyimlerin tanımları ve aralarındaki farklar, dil bilim açısından özellikleri ve klasik edebiyatta kullanımları 3. Garâmî divanındaki atasözleri ve deyimler olarak üç ana başlıkta ele aldık.

Bu başlıkları ele alırken ilk başlıkta, Garâmî ile ilgili başta divanı olmak üzere makale, yayın ve bildirileri inceleyip birinci bölümü oluşturduk. İkinci ana başlıkta atasözü ve deyimlerin tanımı ve aralarındaki farkları, yayınlanmış makale, sözlük ve kaynaklardan yararlanılarak dil bilim açısından anlamsal ve morfolojik farklarını ortaya koyduk. Bununla birlikte klasik edebiyatta dönemin edebi, siyasi ve toplumsal anlayışını göz önünde bulundurarak şairlerin atasözleri ve deyimleri şiirlerde kullanım amaçlarını ve sebeplerini belirttik. Üçüncü ana başlıkta ise çalışmamıza temel malzemeyi oluşturan Garâmî divanını taradık. Divanda 4 atasözü 213 deyim tespit ettik. Tespit ettiğimiz bu deyim ve atasözlerini alfabetik olarak sıraladıktan sonra daha önce yayınlanmış olan deyimler ve atasözleriyle karşılaştırıp, o yayınlarda bulunmayan ya da başka anlamlarda kullanılan deyim ve atasözlerini açıklamaya çalıştık. Yaptığımız bu çalışmayı “Sonuç” bölümünde değerlendirdik. Çalışmalarımız sırasında yararlandığımız kitap, makale ve kaynakların bibliyografik künyelerine ise “Kaynakça” bölümünde yer verdik.

Anahtar kelimeler: Atasözü, Deyim, Garâmî, Divan, 16. Yüzyıl

ABSTRACT

In Classical Turkish Literature, the tradition of using proverbs and idioms in poems is a common tradition from Orkhon inscriptions to Uighurs, from Divanu Lügati't Turk to folk and divan poetry. This usage began to increase significantly from Yunus Emre to other divans, especially since the 15th century and also this usage of the poets in the 16th century stands out. Garâmî has also included Proverbs and idioms in his poems because of his more simplicity and clarity in his writings and his local side.

This study was prepared to determine the idioms and proverbs that existed in the poems in divan of Garâmî, one of the 16th century poets, and to reveal the language existence of the period in the proverbs and idioms used in this century.

We discussed our thesis in three main title: 1. Garâmî's life, his literary personality and his divan, 2. The definitions of the proverbs and idioms and the differences between them, their features in terms of linguistics and their usage in classical literature, 3. The proverbs and idioms in Garâmî's divan.

When handling these titles, in the first title we prepared the first chapter by examining primarily his divan and then all articles, publications and symposiums which are related to Garâmî. In the second title, we exhibited the definitions of the proverbs and idioms and the differences between them, the semantic and morphological differences in terms of linguistics by using published articles, dictionaries and sources. However, we stated their usage in classical literature, purposes and reasons of poets' usage of proverbs and idioms in their poems by considering the literary, political and social understanding of the period. In the third title, we searched Garâmî's divan which is the basic material. We detected 4 proverbs, 213 idioms in his divan. After we had listed these idioms and proverbs detected in alphabetical order, we compared them with the idioms and proverbs previously published, we tried to explain the idioms and proverbs that were not found in those publications or used in other meanings. We evaluated all this study in the 'conclusion' section. We included the bibliographic records of the books, articles and resources that we had used during our study in the 'references' section.

Keywords: Proverb, Idiom, Garâmî, Divan, 16th century

ÖNSÖZ

Divanlarda, atasözleri ve deyimlerin kullanılması çok eski dönemlerde de mevcuttur. Orhun Abideleri'nden Uygurlar'a Divanu Lügati't Türk'ten halk ve Divan şiirlerine gelmiştir. Anadolu'da Yunus Emre'nin Divanı'yla birlikte 15. Yüzyıldan itibaren net bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Tezimizin temel amacı da 16. Yüzyıl şairi Garâmî divanında deyimler ve atasözlerini tespit etmek, günümüzdeki atasözleriyle karşılaştırıp günümüzde var olmayan atasözü ve deyimleri belirtmektir. Araştırma yaptığımız makale kitap, bildiri ve kaynaklardan yola çıkarak tezimizi üç ana başlıkta oluşturduk. Birinci ana başlıkta Garâmî'nin hayatı, edebi şahsiyeti ve divanından bahsettik. İkinci başlıkta deyimler ve atasözlerinin tanımları, aralarındaki farkları, dil biçim açısından anlamsal ve morfolojik özellikleri ve son olarak klasik edebiyatta kullanımlarını dile getirdik. Son bölüm olan üçüncü başlıkta ise tezimizin temel malzemesi olan Garâmî divanı'nı ayrıntılı bir şekilde taradık, 4 atasözü ve 213 deyim tespit ettik. Tespit ettiğimiz bu atasözleri ve deyimleri anlamlarını açıkladık ve divanda kullanım sıklıklarını belirttik. Sonuç kısmında, tespitlerimizle ilgili genel bir değerlendirme yaptık ve çalışmamızı hazırlarken yararlandığımız tüm kaynakları 'kaynakça' bölümüne koyduk.

Tezimin oluşturulmasında bana yol gösteren, destek veren ve değerli yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Kenan ERDOĞAN'a ve öğrenim hayatım boyunca maddi ve manevi olarak desteleyen ve hep yanımda olan aileme yürekten teşekkür ederim.

Ferhat CENGİZ

Manisa, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	vi

BİRİNCİ BÖLÜM GARÂMÎ

1.1. GARAMÎ'NİN HAYATI	1
1.2. GARAMÎ'NİN EDEBÎ ŞAHSİYETİ	3
1.3. GARAMÎ'NİN DİVANI.....	6

İKİNCİ BÖLÜM

DEYİMLER VE ATASÖZLERİ

2.1. DEYİMLER	8
2.1.1. Deyimlerin Şekil Özellikleri	10
2.2. ATASÖZLERİ	14
2.2.1. Atasözlerinin Şekil Özellikleri.....	18

2.3. DEYİMLER VE ATASÖZLERİNİN KLASİK EDEBİYATTAKİ KULLANIMI	21
---	-----------

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GARÂMÎ DİVANI'NDA DEYİMLER VE ATASÖZLERİ

3.1. DEYİMLER	25
3.2. ATASÖZLERİ	99
SONUÇ	101
KAYNAKÇA	103

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Ansk. : Ansiklopedisi

Ayr.bkn. : Ayrıca Bakınız

C. : Cilt

Der. : Dergisi

G. : Gazel

K. : Kaside

Kt. : Kıt'a

Mk. : Muḳattaāt

Mt. : Matlalar

S. : Sayfa

Say. : Sayı

TDK : Türk Dil kurumu

Vd. : Ve Diğerleri

Yay. : Yayınları

GARÂMÎ DÎVÂNÎ'NDA DEYİMLER VE ATASÖZLERİ

BİRİNCİ BÖLÜM

GARÂMÎ

GİRİŞ

1.1. GARÂMÎ'NİN HAYATI

Asıl adı Mehmet olan Garâmî, aslen Karaferye'lidir. Doğum ve ölüm tarihi kesin olarak bilinmeyen şairin, tezkirelerde verilen bilgilere göre 16. yüzyılın ilk çeyreğinde doğup III. Murad'ın saltanatının tam ortaları olan 1584-86 yıllarında vefat ettiği tahmin edilebilir. Medrese tahsilinden sonra ilim yoluna girmiş, sonunda Kâhire kadısı Leys-zâde'den mülâzım olmuş ve daha sonra Rumeli'de kadılık ve hâkimlik yapmıştır. Garâmî, şairliğinin yanında mûsikîşinas ve remmâl, hüner ve meziyet sahibi, hoş sohbet birisi ve *on parmağında on marifet olan ilginç ve sıradışı* bir şahsiyet olmasıyla ön plana çıkar. Ayrıca tezkirelerde Garâmî'nin gelecekte haber verme, insanın içinden geçenleri bilme, yitikleri bulma, yıldızları barıştırma, sevgiliyi ayağına getirme, sevinci kedere, kederi sevince değiştirme gibi konularda usta olduğu anlatılır. Yine söz konusu tezkirelerde şairin şiirlerinden verilen örnek beyitlere baktığımızda Garâmî'nin atasözleri ve deyimleri şiirde ustaca kullanan, külfetsiz bir dil ve mizahi bir üsluba sahip, söz ve sohbet ehli bir şair olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında Garâmî'nin bazı şiirlerinin dönemin sosyal hayatından izler taşıdığı da bilinmektedir.

Şair hakkında biyografik bilgiler bulabildiğimiz tezkirelerde şaire ait “Karaferye Şehrengizi”nden başka herhangi bir eser zikredilmez. Ancak şaire ait olduğunu tesbit ettiğimiz 171 varaktan ibaret olan divanın tek nüshası İngiltere Ulusal

Kütüphanesinde yer almaktadır. (ERDOĞAN Kenan, AYDOĞAN Tuğba, *Garâmî Divanı*, Celal Bayar Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Projesi, Manisa, 2013.)

Garâmî'nin hayatı ile ilgili diğer kaynaklara baktığımızda ilk olarak tezkireler göze çarpmaktadır. '16. Yüzyılın Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi gibi üç büyük Tezkiresi üzerine bir araştırma ve eleştiri hazırlayan Prof. Dr. Harun Tolasa'nın eserinde Garâmî, doğduğu yer olan Karaferye; kadılık ve müderrisliği; zevk ehli olması sohbet ve arkadaşlığı; nezâket ve zarâfeti ile mûsikîdeki hüner ve kabiliyetleri dolayısıyla geçmektedir. Remmâllığı ve ilm-i habâyadaki üstadlığı pek söz konusu edilmemiş sadece ilim bahsinde mûsikî de dahil bu ilimler dolayısıyla, hünerli şairler arasında sayılmıştır. Garâmî hakkında en geniş bilgiyi verdiğini söylediğimiz Aşık Çelebi, örnek olarak alınan beyitler konusunda da cömert davranır. Şairin, Karaferye hakkında yazdığı Şehrengiz'inden Yaylak vasfında yazılmış iki beytinden başka biri mütekerrir sekiz beytini daha örnek verir. Bu beyitler onun mûsikîşinaslığı, remmâllığı ve ilm-i habâyadaki üstadlığı konusunda okuyucuyu bilgilendirirler. Bu sekiz on beyitlik örneklerde bile Garâmî'nin atasözleri ve deyimleri şiirde ustaca kullanan, yukarıda sayılan hünerlere sahip, söz ve sohbet ehli bir şair olduğu anlaşılmaktadır'. (ERDOĞAN, Kenan "Ateş Pahası Deyimi ve Sıradışı Bir Şair Garâmî Üzerine", Milli Folklor, C: 8, S. 64, s. 98-106, 2004.)

Garâmî'nin hayatı, kişiliği ve şairliği ile ilgili bilgileri dönemin tezkirelerinde de görmek mümkündür.

Karaferyelidir. Kadicıkoglu demekle ma'ruf ehl-i 'ilm tayifesindendir. Emsal ü akran arasında ehliyyet ile mevsuf fazilet ü zekavet ile tanbur-nevaz ve 'ilm-i musikîde tamam-ı imtiyaz bulmuş ehl-i dil nazûk musahib ve eş'arı latîf kendüsi hayli zarîf kimesnedür. (KILIÇ Filiz, *Sehi Beg - Heşt Bihişt*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. s.177, Ankara, 2017)

Rumili'nden Karaferye nam kasabadandır. Adı Mehemed'dür. Ma'kılî hattla yazdığı imzaları imzalar içinde ser-ameddür. Salik-i tarîk-i ilm olup kaza-yı Mısır'dan müteka'id Leys-zade-i merhumdan mülazım oldu. Hala Rumili'nde kazîdur. Hub-avaz u tanbur-nevazdur; eş'arından gayrı hoş-ayende vü küşayende türkçükleri ve nakşgune razberileri vardır. Garâmî'nün remlde hadakatı ve habayada mahareti şöyle idi ki; remlinde ukle gelse nahsdur diyü akla keder gelse inkılab-ı reml ile feraha tebdil yanında kabil olurdu. Nevadirden çok leta'ifi vü zara'ifi vardır.

(KILIÇ Filiz, *Aşık Çelebi - Meşâ'irü's-su'arâ*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. s.686, Ankara, 2018)

Âşık Çelebi'nin verdiği bir başka bilgiye göre ise Garâmî, altmış yaşından sonra seyitlik iddiasında bulunmuş ve seyitliğin alâmeti olan yeşil sarık sarınmaya başlamıştır. Latifeci bir şahsiyete sahip olan şairin bu hâlini görenler, yine latife olarak kendisine “*Efendi, seyitliğinizi önceden bilmiyordunuz. Galiba remille buna vâkıf oldunuz.*” deyince buna epeyce alınmış. Garâmî'nin ma'kılî hat ile yazmış olduğu imzaların, imzalar içinde önde geldiklerini yine Âşık Çelebi kaydediyor. (ERDOĞAN Kenan, AYDOĞAN Tuğba, *Uluslararası Dil ve Edebiyat Çalışmaları Konferansı “Balkanlarda Türkçe”* Hëna e Plotë "Beder" Üniversitesi 14-16 Kasım 2013, Tiran/Arnavutluk)

Garâmî, renkli bir kişiliğe sahip olduğunu ve dönemi için yatsınamayacak şahsiyetlerden biri olduğunu söylemek mümkündür. Sahip olduğu ilimlerle ve yaptığı mesleği birlikte döneminin önemli şairleri tarafında kabul görmüş ve takdirle adından söz ettirmiştir fakat klasik edebiyat tarihi açısından adı pek bilmiyen ve hakettiği değeri görmeyen bir şairdir.

1.2. GARÂMÎ'NİN EDEBÎ ŞAHSİYETİ

Garâmî 16. Yüzyılın klasik üslubuyla birlikte döneminin şairlerine nazaran daha sade ve anlaşılabilir bir dile sahiptir. Dönemin tezkire yazarları da böyle bir usluba sahip olduğunu dile getirmektedirler.

Sehî Bey, Garâmî için yalnızca “*eş‘ârı latîf*” demektedir. Bu ifadeden şiirlerinin Sehî Bey tarafından beğenildiğini söyleyebiliriz. Ancak bu değerlendirmeden başka bir şey söylemeyişişi şiirlerin ortalama bir kıymette görüldüğü şeklinde de anlayabiliriz. Ayrıca *Heşt Bihişt*, Sehî Bey tarafından 1538’de tamamlandığında Garâmî'nin 37-38 yaşında olduğu hesaba katılırsa, onun ömrünün geri kalanında daha pek çok şiir söyleme imkânına sahip olacağını da akılda tutmalı ve Sehî Bey’in Garâmî hakkındaki hükmünün bu kadar kısa olmasını tabii karşılamalıyız.

Hasan Çelebi (1989: 718), Beyânî (1997: 193) ve Şemseddîn Sâmî (1996: 3259) ise Garâmî için “*Eş‘ârı sâdedür.*” diyerek şiirlerinin sade olduğunu söylemişlerdir. Şiirlerinin sadeliği ve kolay anlaşılır oluşu, Garâmî tarafından “*anlaşılmayarak kusur bulunması tehlikesinden kaçma*” diyebileceğimiz şekilde bilinçli bir tercih olarak belirtilmiştir:

Şi'ri muğlak söz-ile bağlamak olurdu dilâ

Lîki anılayumayan kişi sözinden kaçarin (G.1081/6)

[= Ey gönül! Şiiri muğlak sözle söylemek/ bitirmek mümkündü. Fakat anlayamayan kişinin söyleyeceği sözden kaçarım.]

Garâmî hakkında bize en çok bilgiyi veren Âşık Çelebi ise onun makbul ve zarif bir kimse olduğunu, iyi şairlerden sayıldığını söylemektedir. Bununla birlikte sade sıfatının, şiirlerin çok beğenildiğini gösteren bir ifade olmadığını da söylemeliyiz. Dolayısıyla tezkire yazarları Garâmî'yi çok iyi bir şair olarak görmemişlerdir, diyebiliriz. (BAŞPINAR Fatih, *16. yy. Klasik Türk Şiirinden İlginç Bir Şair Garâmî ve Dîvân'ında Cinâs Sanatının Kullanılışı*, (s.40-58) - RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, N i s a n 2015.)

Divan'ın tamamına bakınca Garâmî'nin genellikle kolay anlaşılan, sade bir üslubu tercih ettiği anlaşılmaktadır. Halk diline yakın bir söyleyişi, nükteli şiir tarzını benimsemesi, atasözü ve deyimlerden faydalanmasından dolayı Necâtî takipçisi olarak değerlendirilmiştir. (ERDOĞAN vd. 2013, s.224)

Garâmî'nin benimsediği üsluplardan biri klasik divan şiiri mazmunlarını kullandığı, alışlagelmiş mazmun ve istiarelerle yazdığı üsluptur. Osmanlı edebiyatında ortalama bir eğitim görmüş olan divan şairinin Arapça, Farsça şiir söylemesi sıradan bir durumdur. Garâmî'nin de bu dillerde gazel ve mülemmaları mevcuttur. Ayrıca birçok divan şairi gibi Çağatayca şiirler de söylemiştir. (Garâmî: 28a) Bunlardan daha ilgi çekici olanı Divan'da 138a'da her biri farklı bir dille yazılmış dokuz beyitlik bir mülemmadır. (Garâmî:138a) Şair, beyitlerin yanına hangi dille yazıldığını göstermek için *Arabî, Farsî, Tatarî, Rûmî, Arnavudî, Firengî, Kıbtî, Sırf, Türkî* şeklinde kayıt düşmüştür. Bundan başka *Arnavudî* ve *Frengî* beyitlerin tercümelerini sayfa kenarına yazmıştır. (DEMİR Recep, ' *XVI. Yüzyıl Şairi Garâmî'nin Edebiyat Çevresi ve Saraya Yaklaşma Gayretleri* ' Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Cilt: 7 Sayı: 33, 2014.)

Garâmî'nin divanında yer alan ve büyük bir kısmı gazellerden oluşan manzumeler, konu olarak çeşitlilik arz etmektedir. Bunların içinde dini-tasavvufi muhtevaya sahip olanlar olduğu gibi aşk, sevgili, eğlence ve zevk konulu olanları da

vardır. Şiirlerine genel olarak baktığımızda ise rind tarafı daha gözle görülür şekilde öne çıkmaktadır.

Garâmî, Osmanlı şiir dünyasına aşina bir şairdir. Bu, Divan'da 153a-155b varaklarında yer alan ve *hazihi tezkiretü's-şu'arâ* başlıklı manzumedan anlaşılmaktadır. Ancak bu, klasik tezkireler gibi şairlerin hayatı hakkında bilgi vermekten çok, adı anılan şair hakkındaki intibain nükteli bir üslupla tek beyitte ifade edilmesi şeklindedir. 18 bentten oluşan manzume, bu özelliklerinden dolayı haklı olarak *şâirnâme* olarak adlandırılmıştır. (ERDOĞAN vd. 2013, s. 226)

Garâmî iyi bir gözlemci olmasından dolayı döneminin toplumsal sıkıntılarına da seyirci kalmamıştır. 'Garâmî'nin şiirlerinde sosyal hayatın etkisini ve izlerini de ayrıntılı bir şekilde görmemiz mümkündür. Klasik Türk şiiri için onun toplumdan uzak olduğu ve sosyal hayatı ilgilendiren konuları ele almadığına dair eleştirilere rağmen Garâmî'nin şiirlerine bakıldığında dahi Osmanlı toplum hayatına dair pek çok malzemenin olduğu görülebilecektir. Sultan Süleyman dönemindeki içki yasağından bahsetmekle birlikte, Garâmî odun ve somun sıkıntısı üzerine iki murabba yazmış ve padişahı caize almıştır. Garâmî bir dönem İstanbul'da yaşanan arpa ve otluk kıtlığını anlatır, sade bir şekilde, mizahi bir üslupla anlatmıştır. Hasbihal tarzında kaleme alan Garâmî, otluk ve arpa sıkıntısından bahsederken bunun sebep olduğu diğer bir sorundan, dönemin en yaygın binek hayvanı olan atların fiyatlarının düşmesinden de yakınmıştır. O dönem İstanbul'daki su sıkıntısından da şiirlerinde bahsetmiştir.' (ERDOĞAN vd. 2013, s.228)

Garâmî, kendisine has nüktedan üslubu ile XVI. yüzyılın dikkate değer şairlerindendir. Şair hakkında bilinenlerin az olması tek nüshası günümüze kadar gelebilen divanının yurtdışında bulunmasından kaynaklanmaktadır. Oysa şiirleri hayatı hakkında pek çok ipucu barındırmaktadır. Dışa dönük mizacının şiirlerine yansması sayesinde, edebî çevresi ve geliştirme çabasında olduğu Osmanlı sarayı ile ilişkiler hakkında pek çok ayrıntı bulmak mümkündür. Öteki şairler hakkında bazen abartılı bir kendine güven duygusuyla alaycı tavır takınabilen şair, bazen hayranlık duygusunun altında saklamaya gerek duymadığı kıskançlıkla yazabilmekte, hükümdarlara hitap ederken son derece mütevazı ve divanının tamamında belirgin olan gurur hissinden vazgeçmiş görünmektedir. İhtiyacını arz etmek ve saraydan mansıp alabilmek için yazdığı şiirlerin çoğunda basmakalıp övgüler sarf eden Garâmî, bu şiirlerde pek ikna edici görünmese de, hükümdarın içkiyi yasaklaması,

sefere çıkması, şehre su getirmesi gibi icraatlardan bahsederken daha samimi görünmektedir. (DEMİR, 2014, s.92)

Sonuç itibariyle Garâmî, üslup olarak döneminin şairlerine nazaran daha sade, anlaşılabilir ve basit bir dil kullanmıştır. İfade etmek istediği meramını rahat bir şekilde söyleme ve bunu da anlaşılamama gibi bir kaygısı olduğunu belirtmekle birlikte dönemin edebi anlayışı itibariyle daha mahalli olduğunu söyleyebiliriz. Divanında çok sayıda kullandığı deyimler ve atasözleri de bu konuda onun ne denli geniş bir kitleye ulaşabilme çabasını bize göstermektedir.

1.3. GARÂMÎ’NİN DİVANI

Garâmî ile ilgili bilinen tek eseri *Dîvân*’ıdır. 16. Yüzyılın ortalarında 1565 senesinde bizzat şair tarafından tamamlanan müellif hatlı nüsha, bu tarihten sonra yine kendinin eklemiş olduğu şiirlerle birlikte 10 bin beyti aşan bir hacme ulaşmıştır. *Dîvân*’da 5 kaside, 4 murabba, 1636 gazel, 57 kıt’a, 13 matla ve 12 müfred yer almaktadır (BAŞPINAR, 2013, s.79).

Garâmî Divanı’nın bugün bilinen tek yazma nüshası İngiltere Ulusal Kütüphanesi’nde bulunmaktadır. Or. 1148 numarada kayıtlı ve 171 varak olan divanın, 156. varığında yer alan 20 Zilhicce 972 (1564-65) tarihini taşıyan, iri bir nesih hatla Arapça olarak yazılmış kısımdan müellif hattı olduğu anlaşılmaktadır. (ERDOĞAN vd. 2013, s.221)

Garâmî divanında Muhibbî’nin şairliğinin övüldüğü uzun bir manzume ve bir kısmı bilinmeyen diğer birçok şairin adının anıldığı “şairname” türündeki manzumeleri görürüz. “ve hazihi tezkiretüş-şuara” başlığıyla diğer şiirlerden ayrılan bu kısım ayrı bir eser olarak da değerlendirilebilir. (BAŞPINAR, 2013, s.14)

Garâmî’nin bilinen divanı dışında, Aşık Çelebi, memleketi Karaferye hakkında bir şehrengiz yazdığını da belirtmiştir. Bu şehrengizden de iki beyit örnek vermiştir.

Çiçekler kim bitürür seng-i hâre
İder gün terbiyetle la ‘l-pâre

Sevr burcında toğar gice gündüz
Sığır kuyrukları kuyruklu yıldız

(KILIÇ Filiz, Âşık Çelebi, 2010: 1628' den aktaran BAŞPINAR, 2015, s.43)

Âşık Çelebi'nin dile getirdiği bu beyitlerden de anlaşılabilceğı gibi mesnevi nazım şekliyle yazılan bu şehrengiz hala bulunamamıştır.

Garâmî'nin eserlerine genel olarak baktığımızda, tek bir divanının olduğı ve onun dışında müstakil olarak bir şehrengize sahip olduğı bilinmektedir. Kendince dönemin şairi Baki dışında en iyisi olma iddiasında bulunan bir şair için eserleri oldukça az gibi görünse de 1636 gazel ve diğcr şiirlerle birlikte toplam 10 bin beyit civarında manzume yazması onu Klasik Türk Edebiyatı'nda ayrı bir yere koymaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. DEYİMLER VE ATASÖZLERİ

2.1. DEYİMLER

Deyimler, milletlerin tarihlerindeki yaşam tecrübeleri ve kendi kültür varlıkları ile ortaya çıkan sözlü bir üründür. Her milletin mecazi ve mizahi bir yönü bulunması sebebiyle her kültürün kendine ait bir deyim mazisi vardır. Deyimler, aynı zamanda bulundukları toplumun anlayış ve kavrayış biçimlerini göstermeleri açısından önemli bir göstergedir.

Deyimin tanımı ile ilgili yapılan açıklamalara baktığımızda farklı görüşler olmakla birlikte genel olarak tek tanımın ortaya çıktığı görülmektedir.

Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış anlatım, tabir. (Büyük Türkçe Sözlük)

Ömer Asım AKSOY'un tanımında ise, bir kavramı, bir durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özet bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce. (Aksoy 1988, C.I/52)

Genellikle iki ya da daha fazla kelime bazen tam veya noksan bir cümle ile meramı anlatmağa yarayan; teşbih, istiare, mecaz, kinaye unsurlarıyla bir şeyi, bir hadiseyi tasvir ve ifade için kullanılan, gerçek anlamları dışında kullanılmak sûretiyle yeni bir anlam ifade eden deyimler, aynı zamanda dilin zenginlik ve canlılığını gösterir (YELTEN Muhammet, *Nev'i-zâde Atâyî'nin Sohbetü'l-Ebkârı ve İçindeki Atasözleri İle Deyimler*, s.80 Aktaran; KAYA Bayram Ali, *Atasözleri ve*

Deyimlerin Dîvân Şiirinde Kullanımı ile Dîvânların Bu Söz Varlıklarımız Bakımından Önemi, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 6, İstanbul 2011, s.13)

‘Deyim’ kavramı için daha önce darbimesel, ta’bir ve ıstılah kelimeleri kullanılmıştır. Ancak bunların içerisinde darb-ı mesel daha çok atasözlerini karşılamak için tercih edilmiştir.

Füsun Özgenç ise, ‘*deyimler, çoğunlukla gerçek anlamlarından farklı, kalıplaşmış sözcük grubudur*’ şeklinde tanımlamıştır. (ÖZGENÇ Füsun, *Türkçede Deyimler Sözlüğü*, Akvaryum Yay. 2005, İstanbul, s.3)

Zeynep Korkmaz ise deyimini “*gerçek anlamdan farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime öbeği*”(KORKMAZ Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay. Ankara, 1996, s. 35) olarak tanımlamıştır.

İsmail Parlatır’a göre ise deyim, “*En az iki söz varlığından oluşan ve gerçek anlamları dışında mecazî anlam ile pekiştirilmiş bulunan kalıplaşmış söz öbeği ya da deyiş.*” (PARLATIR, *Deyimler Sözlüğü*, 2007, s.1) şeklinde tarif etmiştir.

Süreyya Beyzadeoğlu’nun deyim tanımı, ‘*yine konuşma dilinde manzum ve mensur yazılarda, sıkça rastladığımız, çoğunlukla birkaç kelime veya bir kısa cümle ile teşbih, istiâre, mecâz, kinâye sanatları kullanılarak bir meramı anlatan bir hadiseyi tasvir eden sözlerdir.*’ Atasözlerinden ayrılan tek özelliği, deyimlerin hüküm ihtiva etmemesidir. Her ikisinin de eğitici, öğretici, yol gösterici özelliklere sahip olmaları, derlenen eserlerde, bir arada zikredilmelerini sağlamış, çok kez hangisinin atasözü, hangisinin deyim olduğu ayırt edilememiş, daha doğrusu böyle bir ayırım düşünülmemiştir. (BEYZADEOĞLU Süreyya, *Nazım ve Nesir Örnekli Osmanlı Dönemi Atasözleri ve Deyimleri*, Türkler Ansk. C.XI, s.622-634, Ankara, 2002)

Deyimlerin genel tanımlarına baktığımızda, anlamlı söz öbekleri olduğunu, kesin bir yargı belirtmeyen anlamca derinlik ve mana kazandıran kelime grupları olduğunu görmekteyiz. Deyimlerin, atasözleriyle karıştırılması, semantik ve morfolojik kargaşaya maruz kalması mümkün olmakla birlikte bunun ayrımı genel olarak yapılabilmektedir.

2.1.1. DEYİMLERİN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

Deyimler, yapı itibariyle atasözlerinden daha kısa ve anlam itibariyle kesin bir yargı bildirmemelerine rağmen bazen atasözleri ile karıştırılmaktadır. Atasözlerinin ve deyimlerin kalıplaşmış olmaları birbirlerine karıştırılmasındaki en önemli etkenlerden biridir, fakat deyimlerin şekil özelliklerine baktığımızda dil bilim açısından kendine özgü farklarından dolayı atasözleriyle ayrımı daha rahat bir şekilde yapılabilir. Deyimler, yapı itibariyle atasözlerinden daha kısa ve anlam itibariyle kesin bir yargı bildirmemelerine rağmen bazen atasözleri ile karıştırılmaktadır. Atasözlerinin ve deyimlerin kalıplaşmış olmaları birbirlerine karıştırılmasındaki en önemli etkenlerden biridir, fakat deyimlerin şekil özelliklerine baktığımızda dil bilim açısından kendine özgü farklarından dolayı atasözleriyle ayrımı daha rahat bir şekilde yapılabilir.

Deyimlerin şekil özellikleriyle ilgili, çeşitli kaynaklardan deyimle ilgi edinilen bilgilere göre kısaca, kelimelerin bir araya gelerek, en az birisinin gerçek anlamı dışında, mecazlı bir anlatımla kullanılarak oluşturduğu kalıp sözler olarak ifade edilmektedir. Deyimlerle ilgili yapılan çalışmalarda, tam anlamıyla belirlenmesinde, sınıflandırılmasında ve kavranmasında bazı sorunlarla karşılaşmaktadır. Özellikle bazılarının deyim mi, atasözü mü, birleşik fiil mi olduğu kesin bir şekilde ifade edilmemektedir. Ancak pek çok karışıklığa rağmen deyimlerle ilgili verilen örneklerin diğer kalıp ifadelerde geçen örneklerden farklı olduğu da gözden kaçmamaktadır. (Mina Yüceol Özözen, “*Türkçe Deyimler Üzerine Birkaç Söz*”, Türk Dili, Sayı: 600, Aralık 2001, s. 5)

Deyimlerin de tıpkı atasözlerinde olduğu gibi hem kavram, hem de biçim özellikleri bulunmaktadır. Biçim özelliklerinden bir kısmı, atasözleriyle ortaktır. (Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, TDK Yay. Ankara, 1988, Cilt: 1, s. 37.)

Atasözü ve deyimlerin şekil yapılarıyla oynanamaz. Ancak kalıplaşma bakımından atasözleri daha kesin kurallara bağlıdır. Yine de kısa ve özlü bir anlatıma sahip oldukları için, az sözle çok şey anlatırlar. Deyimleri atasözlerinden ayıran en önemli özellik uzun gözlemler ve tecrübeler sonucunda ortaya çıkan atasözlerinin, kesin olarak bir yargı bildirmelidir. Yani onlarda bir öğüt, yol gösterme, edinilen tecrübeyi nesilden nesile aktarma kaygısı bulunmaktadır. (YAKUT Sevinç, *Garipnâme’de Deyimler*, Dergipark 2015, s.2)

Deyimlerin kavramsal ve morfolojik özelliklerine baktığımızda kendine özgü bir yapılarının olduğunu söylemek mümkündür.

- Deyimler, atasözleri gibi kesin yargı bildirmezler ve kaide niteliği yoktur.
- Deyimler, atasözleri gibi kalıplaşmış sözlerdir, yerlerine başka bir kelime koyulmaz ve farklı aynı anlamdaki kelimelerle yerlerini değiştirmek mümkün değildir.
- Deyimlerin birçoğu mastar halindedir, her zaman fiil kalıplarıyla kullanılırlar.
- Bazı deyimler isim ve fiil çekimine girerler ve bunun dışında hiç fiil kipi taşımadıkları için cümle halinde bulunmayan, söz öbeği biçiminde deyimler de mevcuttur.
- Söz öbeği biçiminde yani cümle halinde olmayan bazı deyimlerin bir kısmında kelimelerin bazıları çekime girer.
- Deyimlerin bazıları iyelik ekleriyle kurulur ve kafiye de bulunmaktadır.
- Deyimlerin hikayeleri vardır.
- Deyimlerde eski kalıplara, arkaik sözlere rastlanabilir.
- Kimi deyimler atasözleri, hikâye ve fıkralardan türemişlerdir.
- Deyimlerin amacı, bir kavramı özel kalıp içinde ya da çekici, hoş bir anlatımla belirtmektir.
- Bazı deyimler aynı zamanda atasözü olarak da kullanılabilirler.
- Deyimler, atasözlerinde olduğu gibi, soyut kavramları açıklamak için somut kavramlara başvururlar. Deyimleri oluşturan kelime gruplarında benzetme yolu ile yapılanların hepsi ya da biri gerçek anlamlarının dışında fakat anlam içindedirler.
- Deyimlerdeki hayaller çok defa mantık dışı ya da mübalağalıdır.
- Deyimler bazen süslü bazen boş sözlerdir. (Aksoy 1988 s. 37 – 49)
- Dilde hazır biçimde kullanılması,
- Bütün unsurlarının bir araya gelerek bir bütünü temsil etmesi,
- Mecaz sözleri oluşturan sözcükler, eksiksiz bir cümlenin yapısını oluşturarak bir cümle ögesi olması,
- Canlılık,
- Başka dillere tercüme edilmesinin imkânsızlığı,
- Kelimelerin tür ve kadrosunun göreceli olması.

(KENZHALIN Kuanyshbek, *Türk Dünyasında Deyim Bilimi Çalışmaları*, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi/*Turkish World*, Journal of Language and Literature, Bahar 2017, say. 43 Ankara)

Deyimleri şekil ve anlam açısından diğer bir değerlendirmede ise ;

Öncelikle deyim terimi altında toplanan yapılarda bir bütün ve bütüne ait anlamın varlığı söz konusudur. Deyimler, değişik bakış açılarından değişik değerler yüklenerek birer birim biçiminde düşünülmektedir. Deyimler, güçlü bir kalıplaşma göstermektedir. Deyimlerde dilin etkili (affective) ve sanatlı (figurative) kullanımı kaygısı belirgin olarak kendini göstermektedir.” (SUBAŞI, Leyla, *Dilbilimi Açısından Deyim Kavramı ve Türkiye Türkçesindeki Örneklerin İncelenmesi*, Ankara, 1988, s.10).

Türkçe deyimlerin çoğu mastar grubu biçimindedir. Türkçenin eyleme dayalı bir dil oluşu deyimlerimize de yansımıştır. Bir durumun, kavramın betimlenmesi sırasında ad öbekleri biçiminde (isnat grubu, sıfat tamlaması, ad tamlaması vb.) de epeyce deyimimiz vardır.

(MALTEPE, Saadet, *Deyimlerimizin Yapısal Özellikleri*. 87. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997’den aktaran GÜMÜŞATAM, Gürkan, *Deyim Bilimi Işığında Deyim Kavramı*, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:5 s.357-36, Aralık 2012)

Deyiş bilimi açısından da deyimlerin kendine has özellikleri bulunmaktadır. Kuruluş açısından deyimler oldukça kısa yapılar olsa da bir durumu betimlemek, somutlaştırmak, oluşu anlatmak için uzunca cümleler biçiminde de karşımıza çıkabilirler. Bunların diğer deyimlerden farkı genellikle yargılı oluşları ve ara söz/ söz eylem biçiminde kullanılmalarıdır. Deyimler birer kalıp söz olarak diğer kalıp yapılarla benzeşebilir. Deyimlerle diğer kalıp sözlerin benzeşen birçok yanı da vardır. Ne var ki bir yönüyle deyim onlardan mutlaka ayrılır. Deyimler ve kimi terimler ilk bakışta birbirine benzemektedir. Birleşik kelimeden meydana gelen terimler yapıları itibariyle deyimlerden farklıdır. İki veya daha fazla kelimeden meydana gelen terimler kuruluşları itibariyle deyimlere benzerler. Aralarındaki fark, belirli ilim sahalarıyla, meslek dallarıyla ilgili olmaları, sadece o sahada kullanılmalarıdır. Kimi zaman ise terimlerin anlamları yaygınlaşır ve genel dile de girer. Deyimler de birer kalıp söz olarak içinde yer aldıkları ana kategorideki başka söz öbekleriyle benzeşirler. Bunların tümünün ortak yanı çoğunlukla durağan bir

görüntü sergilemeleri, kalıplaşmalarıdır. Ancak her kalıplamış söz amacına, yapı ve anlam özelliklerine, kullanım yerine göre farklı türlere ayrılır. Kalıplaşmayı esas kabul ederek bu türden kalıplaşmış her söz öbeğini deyim başlığı altında ele alıp deyim sözlüklerinde madde başı yapmanın kullanıcıyı yanıltacağı açıktır. (GÜMÜŞATAM, 2012, s.360)

Sonuç itibariyle deyimler, belli bir kavramı, bir duyguyu ya da bir durumu, ilgi çekici bir anlatımla en az iki söz öbeğinden oluşan gerçek anlamları dışında mecâzî anlam ile pekiştirilmiş ve kalıplaşmış kelime topluluğu olarak tanımlayabiliriz. Bununla birlikte deyimlerin kavramsal, semantik, dili bilim ve deyiş bilim açısından kendine özgü bir yapısının olduğunu ve atasözleriyle kimi zaman karıştırılsa dahi bunu ayırt etmek mümkün olduğunu söyleyebiliriz.

2.2. ATASÖZLERİ

Atasözleri milletlerin kendi tarihleri içerisinde gözlem, tecrübe ve denemelere dayanarak kesin yargı bildiren ve toplum tarafından benimsenmiş özlü sözlerdir. Bu tanımla birlikte milletlerin bakış açısı, değer yargıları ve düşünce biçimiyle birebir ilgisi olan atasözlerinin edebiyatımızda da farklı araştırmacılar tarafından yapılan tanımları da mevcuttur.

Bu tanımlarla ilgili ilk olarak Ömer AKSOY'un Deyimler ve Atasözleri sözlüğünde yaptığı tanımda; *“Atalarımızın, uzun denemelere dayanarak yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözler.”*(AKSOY, 1988, C.I.s.37)

İsmail PARLATIR'ın atasözlerine bakışı ise; *“Uzun deneme ve gözlemlere dayanan düşüncelerden doğan, kesin hükümler içeren, bilgice bir tavırla öğüt verir ve yol gösterir nitelikte olan, yüzyıllar boyu sözlü geleneğin içinde beslenerek halk tarafından benimsenmiş bulunan ve de halkın ortak değer yargıları taşıyan kalıplaşmış özlü sözlerdir.”* (PARLATIR,2007,C.I.s.2) şeklindedir.

Şemsettin Sami, Durub-ı Emsal-i Osmani adlı eserinde atasözünü ile ilgili ‘mesel’ tanımı altında; *bir kaide-i umumiyye nümune olmak üzere irâd olunan söz, mana-yı zahirîsi kastolunmayıp zımnen ve kinayeten diğer bir şeye delâlet etmek üzere irâd olunan söz.”* biçiminde tarif etmiştir. (Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1288 – 1289, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2007)

Ali PÜSKÜLLÜOĞLU ise, *‘Ataların uzun denemelere, gözlemlere dayanan yargılarını, genel kural, bilgece düşünme, ya da öğüt veren ve kalıplaşmış bir biçimi olan kamuca benimsenmiş kısa, özlü sözlerdir’* şeklinde tanımlamaktadır. Bunun dışında Püsküllüoğlu atasözleri ile ilgili yaptığı değerlendirmede ise, *Atasözleri her dilde ve bir ulusu oluşturan insanların, halkın ortak yatırımdır. Onların ortak deneyimlerinden süzülüp ortaya konulmuş, her yönden yansıtan söz değerleridir. Atasözlerinde toplumsal ve doğal olaylar, kurallar, gerçekler ve inanışlar dile getirilir. Toplumun töre ve geleneklerini, felsefesini onlarda buluruz. Halk, yeri*

geldikçe, atasözlerini bir kanıt gibi kullanır. Çünkü onların ortaya koyduğu yargı, toplumdan kabul görür. Türkçe, atasözleri yönünden çok varsıl bir dildir şeklinde ifade etmektedir. (PÜSKÜLLÜOĞLU Ali, *Türk Atasözleri Sözlüğü*, Arkadaş Yay. Ankara, 1995, s.3)

Atasözleri ile ilgili Türk dünyasında ve önceki asırlarda kullanılan tabirler ise, *Azerbaycan Türkçesinde* “atalar sözü”; *Başkurt Türkçesinde* “mākāl, äytim, atalar hüzi”; *Kazak Türkçesinde* “makal, mätel, nakıl”; *Kırgız Türkçesinde* “makal, lakap”; *Özbek Türkçesinde* “makal”; *Tatar Türkçesinde* “atalar süzi, mākāl, äytim”; *Türkmen Türkçesinde* “atalar sözi, nakıl”; *Uygur Türkçesinde* “makal”dır. *Irak Türkleri ise atasözüne* “eskiler sözü” (ÇEVİK, s.24, 2006’ten aktaran ANKARALI, Ufuk Kemal, *Şeyhülislam Yahya Divanı’nda Türkçe Deyimler ve Atasözleri, Yüksek Lisans Tezi*, Kıbrıs, 2013)

Atasözlerine Yunancada "parabol", Latince ve Fransızcada "proverbe", İngilizcede "proverb", Almancada "sprichwort", Farsçada "pend", Arapçada "mesel" adı verilmiştir. (Nurettin Albayrak, *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, s. 1, İstanbul, L&M Yayıncılık, 2004’ten aktaran ANKARALI, 2013, s.12)

Atasözü, darb-ı meselleri de içine alan genel bir adlandırmadır. Darb-ı meseller, çeşitli şekilleriyle herşeyden önce bir hüküm taşırlar. Bir vak’a veya oluşumun geçmişte aynı ya da bir benzerinin cereyan ettiği göz önünde bulundurularak, böyle bir duruma mâruz kalmış ya da mâruz kalma ihtimali bulunan kişiye, genellikle öğüt ve tavsiyede bulunulur, bazen böyle bir insan âdeta teselli edilir” (AKSOY 1988, Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü, C. I/6)

Başlangıçta mahallî olarak doğan ve daha sonra zaman süzgecinden geçmek suretiyle en mükemmel bir şekilde genelleşen atasözlerinin her biri, bir tecrübenin sonunda söylenmiş olup aynı zamanda bir hayat felsefesini yansıtır.”.(SERTKAYA Osman Fikri, “Çukurova’da Derlenmiş Mahallî Atasözleri ve Deyimler”, s.101’den aktaran KAYA ,2011, s.14).

“Atasözü” kelimesinin tarihî gelişimi ve farklı kullanımlarıyla ilgili şu bilgilere ulaşılmaktadır. “Göktürk Abidelerinde, Uygurlardan kalma eserlerde XI. asırda Karahanlılar devrinde Doğu Türk ilinde söz, haber, mesaj, nutuk, şöhret, şey mânâlarına gelen ve sa fiilinden türemiş sab-sav kelimesi, 14. asırda da İslâm tesirinde Kıpçak sahasında görülüyor. Kaşgarlı Mahmud’un bu kelimeyi mektup, hikâye, tarihi hâdiseler yanında, atalardan kalma öğütleri ifade maksadıyla tespit ettiği bilinmektedir. XI. asırda sav yanında klasik İslâmî Türk edebiyatının en değerli

eserlerinden biri olan Kutadgu Bilig’de Yusuf Hâs Hâcib, Arap ve belki de İran tesiri ile yazı dilinde *mesel* tabirini kullanır. Habeşçe *mesel*, *mesl*, Ârâmice *meslâ* ve *mâsâl* sözü Arapçada *masa*, *mesel* ve çokluğu emsal olarak mukayese ve karşılaştırma mânâsında atalar sözü mefhumuna doğru genişletilmiş, Fars ve Türk yazı dillerine geçtikten sonra halk diline de kısmen inmiştir. Anadolu’da Oğuz lehçesi ile yazılmış bazıderleme eserlerde ve umumiyetle de BatıTürkleri arasında *Türk* kökünden gelen *atalar sözü* tabiri yaygındır. Bugün Anadolu halkı, Bulgaristan Türkleri, Batı Trakya, Yugoslavya, Kıbrıs ve Rodos’ta yaşayan Türkler; kısmen Osmanlı tesiri ile Kırım, Azerbaycan ve Irak Türkleri bu tabiri devam ettirmektedirler. Son yarım asırda Türkiye’de, *atasözü*, *atasözleri* şekilleri yaygın hâle gelmiştir”

(ELÇİN Şükrü, *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınevi, Ankara, 2001 s.623-624).

Atasözleri, bir ulusun dünyayı algılayış tarzını, konuştuğu dile yansıtan edebî ürünlerdir. “Her ulusun atasözleri, kendi varlığının ve benliğinin aynasıdır. Atasözlerinde bir ulusun düşünceleri, yaşayışları, inanışları, gelenekleri görülür. Atasözleri, ulusların zekâlarındaki keskinliği, hayallerindeki genişliği, duygularındaki inceliği belirten en değerli örneklerdir. Bu sözler, derin felsefelerden başka güzel buluşlarla, parlak nüktelerle, ince alaylarla, sert taşlamalarla doludur. Her atasözü, kendi ulusunun damgasını taşımaktadır” (AKSOY,1988, C I. s.27).

Atasözü ve deyimler kalıplaşmış sözler olması itibarıyla birbirlerine benzemektedirler. Ancak iki tür arasında amaç ve anlatım tarzı bakımından farklar vardır. Bu farklara rağmen atasözleri ve deyimler bazen duruma bağlı olarak işlevsel bakımdan birbirlerinin yerine kullanılabilir. Yargı ve tavsiye bildiren bir atasözü, sözün kullanıldığı yere ve fonksiyona bağlı olarak bir durum ifade etmek üzere deyim olarak kullanılabilir. Atasözü ve deyimlerde yer alan birçok sözcüğün, gerçek anlamının dışında kullanılması da benzerliğe diğer bir örnektir. Yine bazı atasözlerinin bünyesinde bir veya birden fazla deyim bulunması da, her iki tür arasındaki ilişkiye güzel bir örnek teşkil etmektedir. Ayrıca her iki türün ilk söyleyicilerinin unutulması ve bu nedenle bunların anonim halk edebiyatı içerisinde değerlendirilmesi diğer bir ortak özelliktir. Atasözleri ve deyimler bir dilin temel yapı taşlarındandır. Herhangi bir durumu veya bir olguyu kelimenin gerçek anlamının dışında, yan anlamlarıyla ifade edebilmek dilin gelişmişliğinin göstergesidir. Dilleri milletler meydana getirdiği için, kültürel mirasın oluşmasında da dilin önemi büyüktür.

(İÇEL Hatice, *Türkçede Atasözü - Deyim İlişkisi*, Türk Dili Dergisi, Mart 2009 say. 687, s.211)

Atasözleriyle ilgili ilk örnekleri Orhun abidelerinde bulmak mümkündür. Kültigin kitabesinin güney cephesinin 8. satırında, '**Türük bodan tokurkak sen; açsık tosık ömez sen bir todsar açsık ömez sen.**' 'Ey Türk halkı, sen (çok) tok gözlüsün; acıkacağını doyacağını düşünmezsin, bir doysan (bir daha) acıkacağını düşünmezsin.' şeklindeki cümle Türkiye Türkçesindeki 'Aç doymam, tok acıkmam sanır' ın ilk versiyonu sayılabilir.

(BOZKAPLAN Şerif Ali, *Atasözlerinin Yapı ve İşleyiş Biçimlerine İlişkin Bir Örnekleme Modeli*, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri, Ankara, 2004, C.I, s. 513)

Orta Türkçe'de de atasözleri ve deyimlerin kullanıldığı, dönemin eserleri olan Kutadgu Bilig ve Atabetü'l-Hakayık'ta da mevcuttur.

Kutadgu Bilig'de mesel olduğu ifade edilen veya bizim tespitlerimize göre bu atasözleri; bilgi, acelecilik, evlat, aile, dostluk, hayat, huy, anlayış, dünyaya inanmama gibi konularda söylenmiştir. Atabetü'l Hakayık'ta yer alan atasözleri, metnin hacmine bağlı olarak son derece sınırlı olmuştur.

Eski Uygur atasözleri sayı bakımından fazla olmadığından bize o dönemin atasözü söyleme geleneği üzerine çok fazla bilgi vermemektedir. Bununla birlikte bunların bir kısmının Budizm etkisi altındaki çevrelerde olduğu fark edilebilmektedir. Atasözlerinin tümüne bakıldığında bunların sab, mesel gibi adlarla anıldığı atasözünü söylemeden önce bunun bir atasözü olduğunun bir giriş formeliyle belirtildiği görülmektedir. Bazı atasözlerini dilegetirmeden önce tekerleme tarzında ama atasözünün konusuyla ilgili bazı ifadelerle yer verilmesi geleneği de bulunmaktadır. (NALBANT Mehmet, *IX-XI. Yüzyıllar Arası Türk Dünyası Atasözleri Üzerine Bir Değerlendirme*, Dil Bilimleri ve Kültür ve Edebiyat Dergisi, Ankara, Ocak 2016)

Anadolu sahasında atasözleri ve deyimleri şiirlerde kullanan en önemli şairlerden biri de Yunus Emre'dir. 13-14. Yüzyılların Eski Anadolu Türkçesini çok iyi bilen Yunus Emre, orijinal benzetmeler, yeni deyimler, özlü sözlerle zengin ve güçlü anlatım diline ulaşmıştır. Yûnus Emre'nin güçlü anlatımında atasözlerinin de büyük yeri vardır. Burada Yûnus Emre'nin şiirlerindeki atasözlerinin Eski Anadolu Türkçesi bağlamında Yûnus Emre'den önceki ve Yûnus Emre'nin çağdaşı olan temsilcilerinin

eserlerine bakılarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Yûnus Emre'nin şiirlerindeki açık, kısa cümleli ve dolambaçlı olmayan ifade yeteneği onun söylediklerinin etkili olmasını sağlayan unsur olmuştur. Aynı zamanda onu evrenselleştiren ve diğerlerinden ayıran taraf da dilindeki bu anlatım gücüdür. Yûnus'un şiirleri okunduğunda onun devrindeki dilin inceliklerini çok iyi bildiği, halkın kullandığı kelime ve deyimleri mısralarına çok iyi yerleştirdiği görülür. Bizce Yûnus Emre'nin anlatım gücüne güç katan önemli anlatım araçlarından birisi de bu atasözleridir. Yûnus, tasavvufi fikirlerini ve din diline has soyut kavram ve ifadeleri atasözleriyle gayet rahat bir biçimde anlatabilmiştir. (KAYMAZ Zeki, *Eski Anadolu Türkçesi Bağlamında Yunus Emre'nin Eserlerindeki Atasözlerine Bir Bakış*, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Say. 40, 2015 s.101-119)

Anadolu sahasındaki atasözlerinin metinlerde kullanılması 14. Yüzyılda daha da net bir şekilde ortaya çıkmasıyla beraber bazı sözlü ürünlerin yazıya geçirilmesi de sonraki yüzyıllara kalmıştır. 'Nasreddin Hoca fıkralarına dair, telif veya istinsah zamanı bilinen en eski eserin 16. asrın ikinci yarısında (1571 yılında) (Boratav, 1996, 11) meydana getirilmiştir. Yine tahminen bu asırdan itibaren "Hâce Nasreddin Efendi merhûmun" latifelerini toplayan eserler meydana getirildiği gibi, Türk atasözlerini derleyen bazı yazmalarda onun fıkralarından doğan sözlere ve deyimlere yer verildiği de görülür.' (CEYHAN Adem, 17. Asra Ait İki Kitapçık: Nasreddin Hoca 'Hikaye'leri ve Türk Atasözleri, CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C.9 s.2, Manisa, 2011)

Atasözleriyle ilgili yapılan tanımlamalara ve değerlendirmelere genel olarak baktığımızda, milletlerin mazilerinde var olan ve geçmiş tecrübelerle yol gösterme ve ders verme amaçları taşıyan kelime grupları olarak genel bir tanım yapmak mümkündür. Türk yazılı edebiyatındaki atasözü kavramı ise, Orhun abidelerinden günümüz modern edebiyata kadar 14 asırlık bir edebi, fikrî ve mizahî birikimin gerçek hayatta kendine yer etmiş halidir.

2.2.1. ATASÖZLERİNİN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

Atasözleri biçim olarak kendine özgü ve bir kalıp içinde bulunması, deyimlerden daha uzun olması ve kesin bir yargı içermesi itibariyle deyimlerden ayrılmaktadır. Bazı deyimler atasözleri ile karıştırılmasına rağmen genel olarak atasözlerini deyimlerden farkını görmek mümkündür.

Atasözleri, yapısal olarak da deyimlerden daha uzundur ve daha çok cümle şeklindedir. Bazı atasözleri deyimler gibi söz öbeği biçiminde olsa da deyimlerden farkını anlamsal açıdan bir kesin bir karar ve yargı bildirmesiyle ayırt edebilmektedir.

Atasözleri uzun yüzyılların getirdiği bir birikim olmalarında dolayı kesin yargı ve hükümlerin olması, ders verme ve nasihat gibi amaçlarının bulunması, dolayısıyla yapısal anlamda kalıplaşmış olmaları, atasözü içindeki kelimelerin veya söz öbeklerinin yerlerinin değişmesine imkan tanımamaktadır. Kendine özgü yapısı ve uzun yüzyılların getirdiği birikim de bunda etkilidir.

Atasözlerin yapısal ve kavramsal özelliklerine baktığımızda;

- Atasözleri kalıplaşmış (klişe haline gelmiş) sözlerdir. Her atasözü belli bir kalıp içinde, belli sözcüklerle söylenmiş olan donmuş bir şekildir. Sözcükler değiştirilip yerlerine aynı anlamda da olsa başka sözcükler konulamayacağı gibi sözdiziminin şekli de bozulamaz. Böyle değişimler yapılsa da ortaya çıkan söz, anlam değişmese dahi atalar sözü diye anılmaz.
- Atasözü kısa ve özlüdür. Az sözcükle çok şey anlatılır.
- Atasözlerinin çoğu bir iki cümledir. Daha uzun olanları azdır. (AKSOY Ömer Asım, *Atasözleri,, Deyimler, Türk Dili Araştırmaları-Belleten*, 1962, TDK Yay.217 Ankara, 1988)
- Atasözleri toplum tarafından kabul edilmiş ders ve öğüt verme gibi amaçları olan özlü sözlerdir.

- Atasözleri anonimdir, toplumun ve bulunduğu kültürün değer yargılarını taşır.
- Atasözleri kalıplaşmış özlü sözlerdir ve yapısında değişiklik yapılamaz.
- Atasözleri kısa ve özlü bir anlatıma sahiptir.
- Atasözleri kesin yargı ve hüküm bildirir. Deyimlerden ayrılan en önemli yanı budur.
- Atasözleri ahlaka ve mantığa uygun olduğu için bulunduğu toplumun genel dünya anlayışını, adetlerini ve yaşam biçimleri ile ilgili bilgiler de verir.

Ömer Asım AKSOY' un atasözleri ile ilgili yaptığı kavramsal tasnifte;

- Atasözleri sosyal olayların nasıl olageldiklerini uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak tarafsızca bildirirler.
- Tabiat olaylarının nasıl olageldiklerini uzun bir gözlem sonucu olarak belirtirler.
- Sosyal olayların nasıl olageldiklerini uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak bildirirken bundan ders almamızı hatırlatırlar .
- Denemelere ya da mantığa dayanarak doğrudan doğruya ahlak dersi ve öğüt verirler.
- Bir takım gerçekler, felsefeler, bilgece düşünceler bildirerek yol gösterirler
- Adet ve gelenekleri bildirirler.
- Bazı inanışları bildirirler.

(AKSOY Ömer Asım, *Atasözleri, Deyimler*, Türk Dili Araştırmaları-Belleten, 1962, TDK Yay.217 Ankara, 1988)

Atasözlerinin anlatım yollarında kullandığı bazı unsurlar: zıtlıklar, tekrarlar, kafiyeli sözler, sıfatlar; sayılar, ikilemeler; sorulu şekiller, mukayeseler, paralellikler ve birtakım cümle tipleridir (eksilteli cümleler, emir cümleleri, vs.).

(BOZKAPLAN 2004 s.514,)

Atasözleri kalıp anlatım biçimleri olarak bilinmelerine rağmen vezin gereği değişebilecekleri söylenmektedir. Bununla birlikte değişimin tek nedeninin vezin olduğunu düşünmemek gerekir. Başlangıçta söyleyeni belli olan halk arasında dilden dile dolaşırken değişime uğradığı kabul edilen atasözleri, zamanla halkın ortak malı olur. Ortaya çıkışları çok eskiye dayanan atasözlerinden bazıları küçük farklarla günümüze kadar ulaşırken bazıları da geçen zaman içinde unutulmuşlardır. Atasözlerinin kullanımında görülen bu küçük farklılıklar yazı dilinde de kendini gösterebilmektedir. (BATİSLAM Dilek, *Nedim'in Şiirlerindeki Atasözleri ve Deyimler*, Türkoloji Araştırmaları, Fuat Özdemir Anısına, ADANA, 1997)

Bazı atasözlerinin özelliklerinden biri de tahkiyeli bir anlatım tarzına sahip olmasıdır.

Atasözlerinde tahkiye, herhangi bir olayın adeta karşılıklı konuşma şeklinde verilmesi dolayısıyla birden çok cümlenin bu tür yapılarda yer almasıdır. Tahkiyeli atasözlerinin ilk örneklerine Divanu Lügati't-Türk'te rastlanır.

(BOZKAPLAN Şerif Ali, *Atasözlerinde Tahkiye*, Journal of Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History, Volume 2/4, Fall 2007, p.24-29)

Sonuç olarak atasözleri, yapısal ve kavramsal olarak kendi has özellikleri olan yüzyıllarca meydana gelen tecrübe ve mantıkla oluşan, ders verme ve yol gösterici özelliklere sahip kalıplaşmış özlü sözlerdir. Kültürlerin ve toplumların gerek inanç, gerekse anane ve ahlak anlayışlarıyla da birebir ilgisi bulunan atasözlerinin, öğüt verme, yol gösterme gibi özellikleri de atasözlerini toplumsal değer yargılarını yaşatma ve kuşaktan kuşağa aktarma gibi bir fonksiyonunun olduğunu göstermektedir. Türk toplumunun dağarcığındaki atasözleri de bunun en önemli örnekleridir.

2.3.DEYİMLER VE ATASÖZLERİNİN KLASİK TÜRK EDEBİYATINDAKİ KULLANIMI

Deyimler ve atasözleri klasik edebiyatta şiirlerde kullanılmış önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Divan şairleri, şiirlerindeki duygu, düşünce ve söylemek istedikleri ifade-i meramını anlatmada atasözleri ve deyimleri kullanmışlardır. Atasözlerinin kullanımıyla ilgili yukarıda verdiğimiz bilgilerden yola çıkarak şiirde inandırıcılığı arttırmak, öğüt ve nasihat vermek, geçmişte tecrübe edilenleri iletme gibi didaktik bir amaçla da kullanıldığını görebiliriz.

Divanlarda atasözleri ve deyimlerin kullanımından önce Anadolu sahasında ve daha önce dönemlerde de atasözleri ve deyimleri kullanıldığı görülmektedir.

Türkler arasında eserde atasözü ve deyimlere yer verme geleneğinin köklü bir geçmişi vardır. Atasözlerinin ilk örnekleri Göktürk Yazıtlarında (8.Yy.) görülür. 11. ve 12. Yüzyılın önemli eserlerinden Yusuf Has Hacıp'in Kutadgu Bilig'i ile Edip Ahmet Yügneki'nin Atabetü'l-Hakayık isimli eserleri atasözleri ile zengileştirilmiştir. Türkçe atasözlerini ilk derleyen Kaşgarlı Mahmut'un Araplara Türkçe öğretmek amacıyla hazırladığı Divanu Lügati't Türk'tür. (11. Yy.)Sonraki yüzyıllarda, eğitim amacıyla çeşitli eserlerde kullanılablmesini sağlamak için atasözleri el yazmaları biçimde de derlenmiştir. (TÜRKAY Kaya, *Kaşgarlı'dan Günümüze Gelen Atasözleri, Belleten-* Ankara 1981'den aktaran BATİSLAM Dilek, *Nedim'in Şiirlerindeki Atasözleri ve Deyimler*, Türkoloji Araştırmaları, Fuat Özdemir Anısına, ADANA, 1997)

Hayli zengin olan dil varlığımızın önemli bir bölümünü oluşturan atasözü ve deyimlerimizin, yazı dilimizde çok eskiden beri kullanılmakta olduğu bilinmektedir. Oranı şairden şaire değişmekle birlikte, şiirde atasözü ve deyimleri kullanma geleneğinin, dîvân şiiri içinde ayrı bir yere ve öneme sahip olduğu görülmektedir. Anadolu sahasında şiirlerinde atasözlerine ilk kez yer veren şairin, Yıldırım Bayezid'in veziri ve aynı zamanda "Sâfi" mahlasıyla şiirler yazan Kasım Paşa olduğu ileri sürülmekte, dîvân şairlerinin şiirlerinde atasözü, deyim ve halk ağzına yakın söyleyişlere çokça yer vermelerine ise ilk olarak 15. yüzyılda rastlandığı belirtilmektedir. Başta bu geleneğin en başarılı temsilcisi olarak gösterilen Necâfî

Bey ve bilhassa onun takipçilerinde görülen, şiirde özellikle atasözleri ve deyimlere yer verme eğilimi, sonraki yüzyıllarda artarak devam etmiştir (İSEN Mustafa (1988), *Usûlî: Hayatı, Sanatı ve Dîvânı*’ndan aktaran BATİSLAM Dilek 1997: 108-109).

Süreyya BEYZADEOĞLU da atasözlerinin başlangıç olarak Göktürk Kitabelerine kadar gittiğini dile getirmektedir.

‘Türk atasözlerinin başlangıcı, ilk yazılı edebiyat ürünümüz sayılan Orhun Yazıtları’na dayanmaktadır. Bu âbidelerde "*ağaç yaş iken eğilir*" anlamında bir atasözü vardır. XI. yüzyılda yazılan Dîvân-ı Lugatî’t-Türk’te 300’e yakın atasözü bulunmaktadır. Yine aynı yüzyılda yazılan, Kutadgu Bilig, bir yüzyıl sonra yazılan Atebetü’l-Hakâyık’ta, XIII. XIV. yüzyıllarda yaşayan Yunus Emre, Gülşehrî, Âşık Paşa’nın eserlerinde atasözü ve deyim ihtiva eden beyitlere rastlanmaktadır. XV. yüzyıldan itibaren, devletin sınırlarının genişlemesi, kültür hayatının daha da gelişmesine sebep olmuş, yüzlerce Divan şairi yetişmiştir. Şairlerin hemen hemen hepsi, şiirlerinde milli kültürümüzün bir parçası sayılan atasözleri ve deyimleri sıkça kullanmışlardır.’ (BEYZADEOĞLU Süreyya, *Nazım ve Nesir Örnekli Osmanlı Dönemi Atasözleri ve Deyimleri*, 2003 Edirne)

Bir diğer ifadeyle 15-19. yüzyıllar arasında yaşamış klâsik şairlerimiz arasında birçokları atasözleri ve deyimlerden yararlanmışlar, millî kültürün güçlü sembolleri olarak ve söylediklerine inandırıcı bir hava verebilmek, şiirlerini süslemek, düşüncelerini güçlendirmek, söylemek istediklerini daha açık, net ve etkili bir biçimde ifade etmek için bu söz varlıklarına sıkça başvurmuşlardır. Tezkire yazarlarının, “mesel-gûy, mesel-bürûz, mesel-âmîz, tarîka-i mesel, îrâd-ı mesel” vb. kelime gruplarıyla tanımladıkları ve bu geleneği başarı ile kullanmalarından ötürü övdükleri şairler arasında ilk planda şu isimleri saymak mümkündür: Ahmed Paşa (ö. 1497), Necâtî Bey (ö. 1509), Güvâhî (ö. 1519), Figânî (ö.1532), Zâtî (ö.1546), Hayâlî (ö. 1556-1557), Taşlıcalı Yahyâ (ö. 1582), Nev’î (ö. 1599), Bâkî (ö. 1600), Azmî- zâde Hâletî (ö. 1631), Nev’î-zâde Atâyî (ö. 1635), Nef’î (ö.1635), Nâbî (ö. 1712), Sâbit (ö. 1712), Nazîm (ö.1727), Nedîm (ö. 1730), Münîf (ö. 1743), Koca Râgıb Paşa (ö. 1763), Şeyh Gâlib (ö. 1799), Sünbülzâde Vehbî (ö. 1809), Enderûnlu Fâzıl (ö. 1810), Enderûnlu Vâsîf (ö. 1824) (Karahân 1980: 43-44; İsen 1988: XXXV; Oy 1991: IV/44.’ten aktaran KAYA Bayram Ali, 2011, s.15)

Atasözlerinin hemen akla gelen en belirgin özelliklerinden biri de, kısa ve özlü olmaları, az sözle çok şey anlatmalarındır. Atasözlerinin bu yönü, özellikle klâsik şiirin yapısına uygun düşmektedir. Bir diğer ifadeyle klâsik şiirde beyit bütünlüğünün olması, yani anlamın beyitte bitmesi veya bir başka deyişle beyitin kendi kendine yetmesi, şairleri ister istemez az ve öz sözle çok şey anlatma ustalığına yöneltmiştir. (Mengi 1986: 49; İsen 1988: XXXVI ‘dan aktaran KAYA Bayram Ali, 2011, s.15)

Atasözlerinin bir başka özelliği de toplumun inançlarıyla davranış biçimlerini aktarma aracı olarak kullanılabilmeleridir. Onlarda halkın yüzyıllar boyu geçirdiği tecrübeler ile bu tecrübeler sonucunda oluşmuş olan değer, düşünce, kanaat, yaklaşım ve geleneklerin izlerini buluruz. Atasözlerinin bu özelliği, şairin anlatımı zor olan durumları, çoğunluğun bilip inandığı güçlü sözlerle, canlı imajlar oluşturarak anlatmasını kolaylaştırmıştır. Yani pek çok dîvân şairi, atasözleri aracılığıyla ya kendisinin vermek istediği bir düşünceyi ya da toplumun herhangi bir tutum ve davranışını kanıtlamak, kısacası özel ya da genel bir görüşü güçlendirip sağlamlaştırmak istemiştir. (MENĞİ Mine, “*Necâtî’nin Şiirlerinde Atasözlerinin Kullanımı*”, Erdem Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, S. 4, c. II, s. 47-56. 1986)

Atasözleri ve deyimlerin genel olarak klasik edebiyatta kullanımına baktığımızda, şairlerin, şiirlerinde ifade gücünü yükseltmek, anlamsal açıdan daha iyi bir biçimde istediklerini dile getirmek temel kullanım amacı olarak göze çarpmaktadır. Bunun yanında şairlerin, ders vermek, geçmiş tecrübeleri aktarmak ve yol gösterme amaçları da mevcuttur.

18. Yüzyıldan itibaren mahalli akımın da etkisiyle klasik edebiyatta atasözleri ve deyimlerin, halka ait yerel bir unsur olması sebebiyle daha da arttığını söyleyebiliriz. Atasözleri ve deyimlerin klasik edebiyatta hiç de azımsanmayacak kadar önemli bir yeri vardır ve yüzyıllar boyunca şairler tarafından önemli bir unsur olarak değerlendirilip şiirlerinde kullanılmışlardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. GARÂMÎ DÎVÂN'INDA DEYİMLER VE ATASÖZLERİ

3.1.DEYİMLER

A

- **Adaletin kılıcını salmak** : Adaleti sağlamak, kanunların saydığı hakları sahiplerine vermek.

‘Adlũñ kılıcın salmak içün dünya büsbütün

Asdı yanına her kişi bir üstüvār tiğ

(K.2/11)

Mevcut deyimler sözlüklerinde bu deyim bulunmamaktadır.

- **Ağız, dil vermemek** : Hiç konuşmamak, susmak.

Dil āğız virmedi yaşıdıķda başı

Hevāya itmedi gonca işāret

(G.84/4)

(PARLATIR 232 s.37; AKSOY 4664 s.719; EYÜBOĞLU 10 s.6; TDK)

- **Ağza düşmek** : Dile düşmek, hakkında dedikodu yapılmak, dedikodu konusu olmak.

*Çü düşmen **ağzına düşdüñ** Garāmī ğam yime aslā
Dehān-ı kelbi çün tutan bir avuc üstüñ ħānuñdur*

(G.188/5)

(PARLATIR 249 s.39; EYÜBOĞLU 43 s.7; TDK)

- **Ağzı sulanmak** : İmrenmek, yeme içme isteği artmak.

*Sāğar boşalup qahrıla kanı kurumuşken
Yāruñ mey-i la 'lini görüp **ağzı sulandı***

(G.1575/3)

(PARLATIR 369 s.48; AKSOY 2920 s.546; EYÜBOĞLU 28 s.8; TDK)

- **Ağzından düşmemek** : Her zaman sözünü etmek, sıkça dile getirmek, söylemek.

*Āşık olmuşdur hat-ı sebzine yāruñ bu qaşīd
Düşmez ağzından anuñ zıkr etdügi ekser çemen*

(K.3/57)

(PARLATIR 317 s.44; AKSOY 2880 s.543; EYÜBOĞLU 26 s.10; TDK)

- **Ağzını tutamamak** : **1.** Boş boğazlık etmek, rastgele konuşmak. **2.** Kötü söz söylemekten kaçınmamak. **3.** Bir konuda arzu edilmeyen düşüncelerin açığa çıkmasını önlememek.

Dilüñe düşdüğümçün ğam yimenem Raķīb üñ

***Ağzını tutmaz** itüñ hīç üstüñ ħāna benzer*

(G.503/6)

(PARLATIR 364 s.48; TDK,)

- **Ağzının suyu akmak** : Çok beğenip istemek, aşırı imrenmek.

Akıtdum çeşme-sāruñ ağızı suyun

Lebüñ şeftālūsından şora şora

(G.1289/2)

(PARLATIR 355 s.47; AKSOY s.545; EYÜBOĞLU 16 s.12; SARAÇBAŞI s.54; TDK)

- **Ahfeş'in keçisi gibi başını sallamak** : Her söyleneni anlamadan, iyi irdelemeden kafa sallayarak onaylamak.

Ahfeş keçisi gibi salar başını sūfî Zıkr

itdiği şol vahdete ikrār degüldür

(G.295/6 ayr. bkz.: 438/6)

(PARLATIR 397 s.51; AKSOY 2929 s.547; EYÜBOĞLU 17 s.13; TDK)

- **Ahını yemek (almak)** : Kötü bir duruma düşmesine sebep olduğu kişinin bedduasını almak.

Qabül itmezse iy şeh āhumı yer

Çekilsün göğə ağsun hem-çü ejder

(G.252/1)

(PARLATIR 382 s.49, TDK)

- **Aklı gitmek** : **1.** Hayretten şaşırarak, korkmak. **2.** Hayran olmak, çok beğenmek, bayılmak.

Cenk ider bāde içen aklı gider hab yiyenin

Kimseler eylesün mestile hayrānıla bahs

(G.99/4)

(PARLATIR 481 s.58; AKSOY 2990 s.553; EYÜBOĞLU 3 s.17; TDK)

- **Aklı şah mat olmak :** Bir tartışma sonucunda cevap veremez duruma düşmek, bir durum karşısında düşünememek, akıl edememek.

Diler iseñ ola aqlum şāhı māt

Esb-i hālūñ nat ‘-ı hüsne şāhum at

(G.79/1)

Mevcut deyimler sözlüklerinde bu deyim bulunmamaktadır.

- **Aklı şaşmak :** Düşünemez duruma gelmek, şaşkınlık içinde kalmak.

Mihrile māhı görüp taḥsīn-i hüsni okur idüm

Şaşdı aqlum gördüğüm dem çehreñi kaldum taña

(G.22/3)

(PARLATIR 478 s.57; EYÜBOĞLU 11 s.17)

- **Aklını başına toplamak :** Bilinçli olarak hareket etmek, akıllıca davranmak, sağlıklı bir yol tutmak, akılsızca davranışlarda bulunmaktan kendini kurtarmak.

Berşile afyon u ḥab yiyen kuduzlansa olur

Aklı başa cem ider iftār iden üstükudūs

(Kt.49/21)

(PARLATIR 517 s.61; AKSOY 3012 s.555; EYÜBOĞLU 6 s.18; TDK)

- **Aklını kaçırmak :** 1. Delirmek, bilincini yitirmek. 2. Gereksiz, yersiz iş yapmak.

Maşlahat-bjñim olan aqlum kaçurdı gamuñ

[...]109

(G.828/11)

(PARLATIR 522 s.61; AKSOY 3016 s. 556; EYÜBOĞLU 9 s.19; SARAÇBAŞI s.66; TDK)

- **Alem çekmek** : Teslim olmak, bayrağı direğe veya ipe asmak,

*Āh itdügümce āteş öñümce **ālem çeker***

Leşker şerāra Bū Leheb-i dil ne ğam çeker

(G.396/1 ayr.bkz.: 649/1)

Mevcut deyimler sözlüklerinde bu deyim bulunmamaktadır.

- **Allak bullak etmek** : Dengesini bozmak, hayretten şaşırıp kalmak, darmadağın etmek,

İçürdi Garāmīye ğamuñ zehri tās tās

*Göñlü bulanup kalbini **etdi alak bulak***

(G.799/5)

(PARLATIR 741 s.80; AKSOY 3016 s.566; EYÜBOĞLU 28 s.24)

- **Ant içmek** : Bir şeyi yapmaya veya yapmamaya yemin ederek söz vermek, yemin etmek.

Hān-ı ğamuñı yimez o sevmez dimiş aġyār

*Varup da Garāmī aña sen **and iç** inandur*

(G.494/9)

(PARLATIR 903 s.94; AKSOY s.3229 s.576; EYÜBOĞLU 22 s.27; TDK)

- **Aşka düşmek** : Sevdalanmak, aşık olmak, aşırı tutulmak.

*‘**Aşka düşdüm** idemem yārile bahş*

Kimdür iden derd-i dildār ile bahş

(G.101/1 ayr. bkz.: 253/2 ;257/1)

(PARLATIR 1111 s.112; EYÜBOĞLU 1 s.32; TDK,)

- **At oynatmak :** 1. At üstünde hüner veya ustalık göstermek. 2. Yarışmak rekabete girişmek. 3. Gönölünce davranmak.

*Nat -ı hüsñ üzre dilâ **at oynadup** ferzîn ile*

Beydağ-ı hâl-i ruhın sürüp dise şehmâtı var

(G.286/3)

(PARLATIR 1137 s.115; AKSOY 3405 s.593; EYÜBOĞLU 10 s.32; TDK)

- **Ayağa düşmek :** 1. Basitleşmek, sıradanlaşmak 2. Bir işe ilgisiz ve yetkisiz kimseler karışmak.

Baş üzre yeri var iken şarābuñ

*El içre **ayağa düşmek** revā mı*

(K.3/33 ayr. bkz.: 3/44; 3/56; G.1436/3)

(PARLATIR1216 s.122; EYÜBOĞLU 26 s.35; TDK)

- **Ayak dolamak :** Birinin yapmakta olduğı bir işe engel olmak, bir yere gitmesine mani olmak, birini kendine bağlamak.

***Ayak tolayıp** yāri çü benden keseyin dir*

Pāyına gülün dest uran ol hāra ne dirsın

(G.1095/2)

(AKSOY 3484 s.601)

- **Ayaklara kara sular inmek** : Çok dolaşmaktan, birini arayıp sormaktan, yol yürümekten veya uzun süre ayakta beklemekten dolayı çok yorulmak, güçsüz, dermansız kalmak.

Ŗapuñda gözüm ağardı bükādan

Kara su indi pāya tura tura

(G.1289/3)

(PARLATIR 1291129; AKSOY 3489 s.601; SARAÇBAŞI s.106; TDK)

B

- **Babucı tama atılmak (Pabucu dama atılmak) :** Kendinde üstün birinin çıkmasıyla gözden düşmek, ikinci plana itilmek, artık değer verilmemek.

Çehresin görüp daħi ben bedre kılmadum nazar

*Çün meh-i nev **pābucı atıldı** çarħuñ **tamına***

(G.53/8 ayr. bkz.: 1205/2; Kt.51/3)

(PARLATIR 7548 s.701; AKSOY 7499 s.1001; EYÜBOĞLU 10 s.355; CEBECİOĞLU s.210; TDK)

- **Bağrı delinmek :** Bir şeyin acısı içine işlemek, derinden yaralanmak.

*Ėarāmī'nüñ çü ney **bağrın delersin***

Senüñ Yūsuf degül adun Sinan'dur

(G.377/5)

(PARLATIR 1411 s.140; AKSOY 3578 s.611; EYÜBOĞLU 12 s.44; TDK)

- **Bağrı kebab etmek :** Derinden acı çekmek, yüreği yanmak.

*Dilā bu bezm-i 'aşk içre yiter **bağrum kebāb etmek***

Kabağıyla tolu mey didüğüm eşküm cüfünumdur

(G.478/4)

(EYÜBOĞLU 4 s.45)

- **Bağrı tutuşmak** : Çok acı çekmek, ıstırap çekmek.

*Ḳasāvetden içüm **bağrum tutuşdı***

Yüregüm tasadan yarıldı tes tes

(G.698/4)

Mevcut deyimler sözlüklerinde bu deyim bulunmamaktadır.

- **Bağrı yanmak** : 1. Derinden acı çekmek. 2. Çok susamak.

Nār-ı 'aşkuñ sanemā dūzahı ḥark itse ne var Her

*şerāre ki düşer **bağrumı yakar** key olur*

(G.431/3)

(PARLATIR 1414 s.140; AKSOY 3579 s.611; EYÜBOĞLU 8 s.45; TDK)

- **Bağrını dağlamak** : Acıyla kıvranmak, içini yanmak.

Ağladuğuma ḥand ider ol yār gülümser

*Dāğladuğuma **bağrumı** ağıār gülümser*

(G.435/1)

Mevcut deyimler sözlüklerinde bu deyim bulunmamaktadır.

- **Baş eğmemek** : Birinin buyruğu altına girmemek ,kabullenmemek.

Dehir bir pîre-zendür çarḥ çenber

***Baş egmez** er aña olmaz muvāfik*

(G.822/2 ayr. bkz.: 1151/1)

Mevcut deyimler sözlüklerinde bu deyim bulunmamaktadır.

- **Başı göğə ağarmak** : Beklenmeyen bir mutluluğa ermek ve bundan dolayı sevinmek.

Göge ağardı başı cānā Ġarāmī bendeñüñ

Şāh olurdı nitekim yaşıdansa işigiñ gedā

(G.2/5)

(TARAMA SÖZLÜĞÜ ‘ağmak: yükselmek, çıkmak.’ PARLATIR 1550 s.153; AKSOY 3663 s.619; EYÜBOĞLU 20 s.59; TDK)

- **Başına devlet (kuşu) konmak** : **1.** Beklenmeyen bir anda ve ortamda büyük bir mutluluğa ulaşmak. **2.** Piyango çıkmak veya servete konmak.

Dil ki sevda-yı ser-i zülfüñe tolaşmayıcak

‘Āşıkuñ şekl-i hüimā başına devlet konama

(G.63/3 ayr. bkz.: 692/2)

(PARLATIR 1570 s.155; AKSOY 3679 s.621; EYÜBOĞLU 2 s.62; SARAÇBAŞI s.127; TDK)

- **Başına gün doğmak** : **1.** Güneş ışıklarının yükselmeye başlaması. **2.** İsteklerini gerçekleştirmek için iyi bir fırsat ele geçmek.

Ṭāli ‘inde başına gün toğmasun mı dembedem

Devletüñ eyyāminuñ nūrıyla pür-nūr āftāb

(K.1/17)

(PARLATIR 4562 s.426; EYÜBOĞLU 9 s.62; TDK)

- **Başından aşmak :** Yoğun olmak, pek çoğalmak, gücünü zorlamak.

Başdan aşmışdur hemîn zülf-i giriHgîr uğdesi

İy cemālîñ pertevi hallâl-ı ıkd-i müşkilât

(G.59/3)

(PARLATIR 1672 s.163; EYÜBOĞLU 3 s.66; TDK)

- **Baştan çıkmak :** 1. Doğru yoldan çıkmak, kandırılarak kötü yola sürüklenmek. 2. Karşı cinsi bir ilişkiye ikna etmek.

Çignedürsün âşıkun nâz atına

*Saňa uyan kişi bil **başdan çıkar***

(G.21/3 ayr. bkz.: 544/4 ; 1092/2)

(PARLATIR 1675 s.164; AKSOY 3752 s.628; EYÜBOĞLU 19 s.70; SARAÇBAŞI s.133; TDK)

- **Bayram etmek :** 1. Bayramı mutlu bir biçimde geçirmek. 2. Bir başarıdan dolayı çok sevinmek.

Gel gönül bir serv-ğad dilber bulup rām idelüm

*Şalmalum sāye-veş yanınca **bayrām idelüm***

(G.915/1 ayr. bkz.: 927/5; 997/2)

(PARLATIR 1717 s.168; AKSOY 3770 s.650; EYÜBOĞLU 12 s.70 SARAÇBAŞI s.134; TDK)

- **Bir yakada iki baş çıkarmak** : Ailede veya bir çatı altında dirlik düzenlilik içinde yaşamak.

Gel karındaş olalum sarmaşalum

Bir yakadan çıkaralum iki baş

(G.728/5)

(PARLATIR 2008 ‘bir yakadan baş çıkarmak’ s.194; AKSOY 3988 s.650; EYÜBOĞLU 9 s.84)

- **Biri on eylemek** : Bir şeyi çoğaltmak, fazlalaştırmak, arttırmak.

*Cevrüh **birin on eyledüh** bağrum delüp hūn eyledüh*

Hālüm diger-gūn eyledüh eš-şabru miftāhū 'l-ferec

(G.112/3)

Mevcut deyimler sözlüklerinde bu deyim bulunmamaktadır.

- **Boğazını sıkmak** : Bunaltmak, sıkıntı vermek, huzursuzluk vermek

***Sıkdı boğazın** düşmenühüh dest-i adālet*

Qan derledi elühde olup şermsār tīg

(K.2/12)

(PARLATIR 2066 s.199; ÖZGENÇ s.37; TDK)

- **Boynunu vurmak:** Kellesini uçurmak, başını keserek öldürmek.

Raķībūñ boynun urmağla degüldür yalıñuz iy dil

Ķaşı sevdāsıdur yāruñ aşan bil ķalıcum arşa

(G.250/6 **ayr. bkz.:** 367/3; 834/6; 1210/6)

(PARLATIR 2190, ‘boyun’ s.210; AKSOY 4086 s.660; EYÜBOĞLU 4 s.88;
SARAÇBAŞI s.166; TDK)

C - Ç

- **Can atmak** : Çok arzu ettiği bir şeyi veya durumu elde etmeye çalışmak, çok istemek.

Leyle-i zülfüñde dil murğı cemālūñ şemine

Cān atar pervāz eder beñzer ki bu pervānedür

(G.220/2 ayr. bkz.: 422/3; 1052/2; 1069/2)

(PARLATIR 2328 s.224; AKSOY 4185 s.671; EYÜBOĞLU 3 s.92; TDK)

- **Cana can katmak** : Yaşama gücünü arttırmak, hayata yeniden bağlamak.

İydehde buluşup şol cāna cān kıatar gibi

Fatlu ballu öpüşürler idüben aħbāb-ı ıyd

(G.153/3 ayr. bkz.: 180/2; 657/6)

(PARLATIR 22322 s.24; AKSOY 4180 s.670; EYÜBOĞLU 6 s.98; TDK)

- **Candan bezmek** : Artık illallah demek, ölümü göze alabilecek kadar sıkıntı içinde olmak.

Yiyüp içecek kıalmayıcak işbu cihānda

Cāndan bezer olduķ dāhi diinyāyı unutduķ

(G.786/4)

(PARLATIR 2388 s.230, ‘can’ ; AKSOY 4223 s.674; EYÜBOĞLU 3 s.101; TDK)

- **Canı ağzına gelmek :** 1. Büyük bir felaket veya tehlike karşısında ölecekmiş gibi bir korkuya kapılmak, ölüm ile yüz yüze gelmek. 2. Aşırı duygulanmak, çok heyecanlanmak.

Cānumı ağzuma getürdi idüp baña ezā
İy şeh ol lal-i lebūñden alabilsem idi dād

(G.175/2)

(PARLATIR 2354, ‘can’ s.227; AKSOY 4203 s.672; EYÜBOĞLU 2 s.102; TDK)

- **Cefa çekmek :** Eziyet, acı ve üzüntü içinde olmak, sıkıntılı bir hayat yaşamak.

Cefū çek iy Garāmī bul vefāyı
Fe inne `r-ribh ve `l-ḥusrān fi `l-baḥr

(G.276/5)

(PARLATIR 2437, ‘cefa çekmek’ s.234; EYÜBOĞLU 13 S.109; TDK)

- **Ciğer kebab olmak :** Derinden ve yürekten acı duymak.

Bezme kebāb olsa ciğer bes yeter
Lebleri mül ḥokḳa dehām zicāc

(G.106/2)

(PARLATIR 2522, ‘ciğer’ s.241; AKSOY 4301 s.682; EYÜBOĞLU 7 s.111 TDK)

- **Ciğerini yakmak** : Birini yürekten veya can evinden vurmak, büyük bir acı çektirmek.

Yakdı cigerüm nār-ı firāqla cümleten

Bu dāğ u derd ü sūz-ı dilüm yādigārıdır

(G.470/4)

(PARLATIR 2519, ‘ciğer’ s.241; AKSOY 4307 s.682; EYÜBOĞLU 13 s.111; TDK)

- **Cihanı kavgaya vermek** : Biriyle kavgaya girişmek, mücadele etmek.

*Şu fettān çeşm-i hısmile **cihānı virdi gavğaya***

Seherle tutdı āfākı gözi cāzūlarum vardur

(G.528/2)

Mevcut deyimler sözlüklerinde bu deyim bulunmaktadır.

- **Cihanı tutmak** : Her tarafa yayılmak, her tarafta bilinmek ve tanınmak.

Dehānumdan karañlık başdı halkı Tuman oldu

cihānı tutdı düpdüz

(G.672/2)

(PARLATIR 2526 s.242; TDK)

- **Çanına ot tıkmak** : Sesini çıkaramayacak duruma sokmak, susturmak.

Peç kiralını kırıp ot tıkalum çañlarına

Azm idüp asker ile şāh Süleymān geliyor

(G.246/5)

(PARLATIR 2583, ‘çan’ s.248; AKSOY 4348 s.687; EYÜBOĞLU 28 s.115; TDK)

- **Çekirdek fark olmamak** : Arasında fark olmamak, bütünüyle denk olmak.

Gözüm vezn itmede hālūñ terāzū

Çekirdek farkı yok merdüm diremdü

(G.366/3)

Mevcut deyimler sözlüklerinde bu deyim bulunmamaktadır.

D

- **Defteri dürülmek :** 1. Öldürülmek, ortadan kaldırılmak. 2. İşine son verilmek, işten uzaklaştırılmak.

Kitāb-ı ‘aşka derc olan mesā’il hep görünmüşdür Hemîn

*ceffe’l-ķalem olup dahı **defter dürilmişdür***

(G.372/1 **ayr.bkz.:** 693/3; 717/5 ;1042/1)

(PARLATIR 2925, ‘defter’ s.280; AKSOY 4555 s.708; EYÜBOĞLU 24 s.125; TDK)

- **Dem vurmak :** Belli bir konu üzerine konuşmak, konu açmak, fikir yürütmek.

*Lāl-i lebini şorduñ haţdan **dem uram** dime*

Sükkerden elez ol şehd ammā ki arısı var

(G.2/3 **ayr.bkz.:** 329/1; 355/7; 388/2)

(PARLATIR 2963, ‘dem’ s.284; EYÜBOĞLU 23 s.127; TDK)

- **Derdine derman olmak :** Bir sorununa çözüm bulmak, derdine çare bulmak.

***Derde derman edemezsin** şerbetüñdür şerr-i bet*

Ko ilāç etme tabibā sen de girme zahmete

(G.124/2 **ayr.bkz.:** 1371/2)

(PARLATIR 3022, ‘dert’ s.289; EYÜBOĞLU 6 s.130; TDK)

- **Dest el vurmamak** : 1. Eliyle dokunmamak, bakmamak. 2. Bir işi kendine yakıştırmayarak yapmamak, bir işi yapmaya yanaşmamak.

*Serv ƙaddüñ ile biñ olsa da **el dest uramaz***

Pāyidār ola mı hiç bir ayağ üstinde ƙenār

(G.371/5 ayr.bkz.:692/1)

(PARLATIR 3664, ‘el’ s.346; AKSOY 5133 s.764;ÖZGENÇ S.57; TDK)

- **Devletle yatmak** : Mutluluk, sevinç.

*Hāk-i pāye yüz urup **devletle yatdum** bir gice*

Geçdi ömrüm buncılayın görmedüm bir dağı hāb

(G.47/3)

Mevcut deyimler sözlüklerinde bu deyim bulunmamaktadır.

- **Dil (gönül) vermek** : Birine tutulmak, sevmek, aşık olmak.

*Günde ben biñ cānıla biñ **dil de virmişsem** saña*

Sen de bir kezcik baña bir buse virüp de aña

(G.5/2 ayr.bkz.: 8/2; 22/1; 32/1; 54/1; 56/2; 111/3; 150/3; 175/1; 206/2; 295/2; 302/4; 797/1; 1089/2)

(PARLATIR 4273 ‘gönül’ s.401; AKSOY 5530 s.803; EYÜBOĞLU 12 s.202; TDK)

- **Dil (gönül) almak :** 1. Birinin sevindirmek. 2. Kırılan bir kimseyi güzel sözlerle avutmak.

Dil alur peymāne-i lā'lin ele

Ṭururısa ahdine peymānına

(G.311/5 ayr.bkz.: 1413/5; 1421/7)

(PARLATIR 4254, s.399; AKSOY 5512 s.802; EYÜBOĞLU 4 s.198; ÖZGENÇ s.68; TDK)

- **Dil uzatmak :** Laf atmak, saygısızca sözlerle birini kötülemek.

Dil uzadup ṭatlu ṭatlu sögdi vāfir ağzuma

Bāiş ol dem urduğum şehd ü şeker ṭudagıdur

(G.11/5 ayr.bkz.: 355/7; 831/3)

(PARLATIR 3162, 'dil' s.301; AKSOY 4719 s.723; EYÜBOĞLU 8 s.136; TDK)

- **Dile düşmek :** Ardından çok söz edilmek, hakkında dedikodu yapılmak.

Diliñe düşdüğümçün ğam yimenem raķībūñ

Ağzını ṭutmaz itüñ hiç üstüh āna beñzer

(PARLATIR 3101, s.296; AKSOY 4670 s.719; EYÜBOĞLU 3 s.137; TDK)

- **Dili var ağzı yok :** Pek sessiz, kendi halinde, konuşmayan, derdini anlatamayan.

Ağzı katı küçük göz göremez

Dili var disem olur āğızı yok

(G.792/5)

(PARLATIR 372, ‘ağzı var dili yok’ s.48; AKSOY 2923 s.546; EYÜBOĞLU 6 s.9; TDK)

- **Dilinden düşümemek :** Sürekli aynı kişi veya konu üzerinde konuşmak, diline dolamak.

Dilümden düşmemek haṭṭuñ yüzüñe urmadur sanma Gözüñ

seḥḥāresin tavīz için dōşendüm esmaya

(G.1202/4)

(PARLATIR 3125, s.298; AKSOY 4690 s.721; EYÜBOĞLU 23 s.138; TDK)

- **Dilinin ucuna gelmek :** Hemen söyleyiverecek iken birden bire konuşmaktan vazgeçmek.

Dilimüñ ucuna geldi ki diyem

Miyānuñ kucmacık līkin utandum

(G.923/3)

(PARLATIR 3140 s.299; AKSOY 4703 s.722; EYÜBOĞLU 1 s.140; SARAÇBAŞI s.237; ÖZGENÇ s.47; TDK)

- **Diş bilemek** : Birine kızarak kötülük yapmak istemek veya acısını çıkarmak için fırsat kollamak.

*Ol āhū çeşm lā 'line gördükce **diş biler***

Evren karanuñ belki o kurd iştiḥāsıdır

(G. 225/4 **ayr.bkz.:** 466/5; 1097/17; 1398/5; 1610/17)

(PARLATIR 3199, 'diş' s.304 ; AKSOY 4735 s.725; EYÜBOĞLU 2 s.142; ÖZGENÇ s.47; TDK)

- **Diş kirası** : **1.** Fazladan veya hesapta olmayan kazanç. **2.** Osmanlı döneminde zenginlerin Ramazan ayında iftara çağırdığı kimselere yemek sonrası verdiği harçlık.

Dendāne alıp lā 'lin ıırdum añılcacıḡ

*Didi nedür ol didüm uşol **diş kirasıdır***

(G.285/2)

(PARLATIR 3214, s.305; AKSOY 4746 s.726; EYÜBOĞLU 6 s.142)

- **Diş koyurmak** : Bir şeye gücü yetmek, kafasına koyduğu şeyi inatla yapmak.

*İy Garāmī ruḡabā dünyede **diş koyuramaz***

Kimseden ḡam yimenem olıcaḡ Allāhıla ben

(G.418/5 **ayr.bkz.:** 1048/5; 1497/5)

Mevcut deyimler sözlüklerinde bu deyim bulunmamaktadır.

- **Diş vurmak** : Isırmak, dişlemek.

*Lebi hürmāsına **diş urmuş** iy dil*

Siyeh şol hāli bir sārık Arabdur

(G. 226/6 ayr.bkz.: 1036/5 1423/7)

(PARLATIR 3208, s.305)

- **Dokuz dolanmak** : **1.** Dar bir alanda dönüp durmak, gezmek. **2.** Bir problem karşısında sıkışıp kalmak.

Var ise ger eflāküñ radi çün benüm dahı

***Tokuz tolanur** çarhı āh-ı seherüm vardur*

(G.345/4)

(EYÜBOĞLU 28 s.144)

- **Duman olmak** : **1.** İşi bozulmak, durumu berbat olmak. **2.** Gözden kaybolmak.

Dehānumdan karañlık başdı halkı

***Tuman oldu** cihānı tutdı düpdüz*

(G.672/2)

(PARLATIR 3329, ‘duman’ s.316 ; AKSOY 4831 s.734; ÖZGENÇ s.51; TDK)

- **Dünyayı başına dar etmek** : Çaresizlik içinde kalmak, acılar ve sıkıntılar içinde sıkışıp kalmak.

Teng dil üzre gel ol tîr-i müjeñ atma şehā

*İş bu yol **dünyeyi** sen **başına tar itme** şehā*

(G.11/1)

(PARLATIR 3379 ‘dünya’ s.320 ; EYÜBOĞLU 10 s.152; ÖZGENÇ s.52;
TDK)

E-F

- **Ekşi suratla bakmak** : Yüz ifadesiyle memnun olmadığını göstermek, yüzünü buruşturarak bakmak.

*Raķibe **ekşi şūretle bakılmış** diyū sanmañu*

Garāmī şekl-i muğberle o şāhuñ hāk-i rāhidur

(G.511/7)

Mevcut deyimler sözlüklerinde bu deyim bulunmamaktadır.

- **El almak** : **1.** Tarikat yolunda bir mürit, mürşidinden, başkalarına yol gösterme iznini almak. **2.** Bir sanat alanında uzmanlaşarak ustanın iznini almak ve kendi işini almak.

*Aşķa **el aldum** benüm bu yolda pīrüm vardur*

Ķalmanam ayakda zīrā destgīrüm vardur

(G.197/1 **ayr.bkz.:** 325/3 1398/1)

(PARLATIR 3516, ‘el’ s.334; AKSOY 4964 s.748; EYÜBOĞLU 10 s.157; TDK)

- **El çekmek** : Kararından vazgeçmek, karışmamak.

*Cevr ü cefādan iy dost **el çek** ferāgat eyle*

Mihr ü vefañıla gel lutf u ināyet eyle

(G.97/4 **ayr.bkz.:** 250/5; 367/1; 570/2; 577/5; 751/7; 1016/2; 1326/1; 1428/7; 1607/7)

(PARLATIR 3529 s.335; AKSOY 4977 s.749; EYÜBOĞLU 5 s.15 ÖZGENÇ s.56 ; CEBECİOĞLU s.72; TDK)

- **El vermek :**Yardımda bulunmak, destek çıkmak, tarikatlarda mürşit, müride, başkalarına yol gösterme izni vermek.

Secdeden pāyuña yüz sürmedürür hep garazum

*Lutf-ı ikbālile **el vire** Hudā yār ola*

(G.7/3 **ayr.bkz.:** 158/4; 662/3; 886/9)

(PARLATIR 3717, s.350; AKSOY 5140 s.765; EYÜBOĞLU 1 s.162; ÖZGENÇ s.56; CEBECİOĞLU s.72; TDK)

- **El vurmak :** Bir işi yapmak, bir işe başlamak, dokunmak.

*Gel iy muṭrıḃ **el ur** şol sāza başla*

Geyündür sözile aḥşāyı ḥaşla

(EYÜBOĞLU 2 s.162)

(G.857/6 **ayr.bkz.:** 1112/1; 1143/3; 1144/5; 1148/1; 1209/4; 1374/1; 1425/22; 1533/5)

- **El vurmamak :** 1. Dokunmamak, değmemek 2. Bir işi yapmaya yanaşmamak ve başlamamak.

*Çenār **el urmasun** sünbül saçına*

Virilmez çün icāzet dest-dırāza

(G.1228/3 **ayr.bkz.:** 1257/2;)

(PARLATIR 3718, s.350; AKSOY 5141 s.765; EYÜBOĞLU 2 s.162; ÖZGENÇ s.56; TDK)

- **Elden ayaktan düşmek** : Yaşlılıktan veya sağlığının bozulmasından dolayı çalışamaz duruma gelmek.

Elden ayakdan düşer meksûr-ḥāṭırdur müdām

Hîç ifâkat bulma yok her demde sekrāndur kadeḥ

(G.128/4)

(PARLATIR 3542, s.336; AKSOY 4987 s.750; EYÜBOĞLU 11 s.163; SARAÇBAŞI s.269; ÖZGENÇ s.56; TDK)

- **Elem çekmek** : Acı, üzüntü duymak, kederlenmek.

Ālemde elem gitse diseñ eyle degüldür

*Bir gözle göre ālemī de ne **elem çeker***

(G.396/3)

Mevcut deyimler sözlüklerinde bu deyim bulunmamaktadır.

- **El ayak öpmek** : 1. Bir işi yaptırmak için çok yalvarmak, dil dökmek.

‘Āşık olan vaşlına irmekde cāyızdi velī

*Yalvarup da **el ayak öpmekde** iḳdām eylemez*

(G.638/6)

(PARLATIR s.339; AKSOY 5016 s.753; ÖZGENÇ s.56; TDK)

- **Elinde kan terlemek :** Adam öldürmek, cinayet işlemek.

Şıkdı boğazın düşmenüññ dest-i adālet

Ƙan derledi elüñde olup şermsār tīg

(K.2/12)

Mevcut deyimler sözlüklerinde bu deyim bulunmamaktadır.

- **Elini eteğinden çekmek :** Yaptığı işle ilgisini kesmek, bir daha uğraşmaz olmak.

Urmayıcak el yakama bil ecel

Destüñ etegüñden idemem reha

(G.19/6)

(PARLATIR 3654, s.345; AKSOY 5015 s.753; EYÜBOĞLU 33 s.171;

ÖZGENÇ s.59; TDK)

- **Endazeden aşmak :** Ölçüyü kaçırmak, hesabı şaşırmak.

Şol derzi güzel āfetüñ āvāresi oldum

*Cevr itdi baña şöyle ki **endāzeden aşdı***

(G.1596/2)

(PARLATIR 3753 ‘endaze’ s.354; ÖZGENÇ s.59; TDK)

- **Ettiğini yolunda bulmak :** Yaptığı kötülüğün karşılığını görmek.

Rīş itdi baña ƙahr idüp ol dehr-i pīrezen

İtdükleriñi belki de yoluñda hep bula

(AKSOY 5233 ‘ettiğini bulmak’ s.774; EYÜBOĞLU 41 s.176)

(G.23/3)

- **Evini başına yıkmak** : Aile ocağını parçalamak, karı ile kocayı birbirinden ayırmak ve mutluluğuna engel olmak.

*Şu yir kim müstenidile senüñken ğayruñ ev yapsa
Yükün bu dār-ı dünyāda **evin başa yıkar** huccet*

(G.70/3)

(PARLATIR 3863, ‘ev’ s.363; ÖZGENÇ s.62; EYÜBOĞLU 24 s.177; TDK)

- **Fenaya vermek** : Bir işi, olayı veya durumu kötü hale getirmek, yok etmek.

*Tokuz kat çarhı tolanup **fenāya viren** āfākı Ra ‘ddur
gümreden şanma dilā āh u fiğānuñdur*

(G.340/3 **ayr.bkz.:** 1144/1; 1148/1; 1245/1; 1283/5; 1312/1; 1317/7)

Mevcut deyimler sözlüklerinde bu deyim bulunmamaktadır.

G

- **Gam çekmek** : Hüzünlenmek, acılanmak, tasalanmak, üzülmek.

Âh itdügümce âteş öñümce âlem çeker

*Leşker şerâra Bû Leheb-i dil ne **gam** çeker*

(G.396/1 ayr.bkz.: 649/1)

(PARLATIR 4057, ‘gam’ s.382; AKSOY 5360 s.787; EYÜBOĞLU 12 s. 185; SARAÇBAŞI s.301; TDK)

- **Gam abasını giymek** : Acı çekmek, üzülmek, kederlenmek.

İy Garāmī gerçi vāsidür bu tāt-ı nilgün

*Hırka-i **gam** giyse dil sālūsı tarılmaz m'ola*

(G.31/5 ayr.bkz.: 93/4)

Mevcut deyimler sözlüklerinde bu deyim bulunmamaktadır.

- **Gam yememek** : Dert veya üzüntü etmemek, kaygı çekmemek.

*Diliñe düşdügümçün **gam** yimenem rakibün*

Ağzını tutmaz itün hiç üstüh āna benzer

(G.503/6)

(AKSOY 5361 s. 788; SARAÇBAŞI s.302; PARLATIR 4058, ‘gam’ s.382; TDK)

- **Göz açtırmamak** : Dinlenmesine veya başka bir iş yapmasına fırsat vermemek, çok çalıştırmak.

Kılıcın keskin atın yügrük eyle

Gözin acdurmasun kırsun sipāhı

(G.1465/3)

(PARLATIR 4317 , ‘göz’ s.405; AKSOY 5564 s. 806; EYÜBOĞLU 3 s. 206; ÖZGENÇ s.67; SARAÇBAŞI s.318; TDK)

- **Göz dikmek** : Bir şeyi elde etmek için can atmak.

*Serv-ḳad bir lāle-ḥad dildāra **göz dikmiş** gibi*

Bitirüpdür sebzēārūñ ṣāhnına arar çemen

(K.3/35; **ayr.bkz.:** G.21/1 155/7; 428/2; 670/3; 857/5; 1069/2)

(PARLATIR 4338, s.406; AKSOY 5584 s.808; EYÜBOĞLU 14 s.207; SARAÇBAŞI s.319)

- **Gözü kamaşmak** : 1. Güçlü bir ışık veya parlaklık, kısa süre içinde görüşü engellemek. 2. Çarpıcı bir niteliğiyle herkesi kendine hayran bırakmak.

Anuñ ṣol ḥurde naḳşıyla nigārın Nažar

*idenlerün **gözi kamaşur***

(G.492/4)

(PARLATIR 4357, s.408; AKSOY 5601 s.810; EYÜBOĞLU 7 s.209)

- **Gözde olmak : 1.** El üstünde tutulmak, çok sevilen, beğenilen ve sayılan biri olmak.

Ėamzesi gözleriniñ gözdesidür

Şinede zahm-ı Ėam āziürdesidür

(G.208/1)

(PARLATIR 4337, s.406; AKSOY 5583 s.808; EYÜBOĞLU 5 s.212)

- **Gözü aç olmak :** Doyumsuz, aç gözlü olmak.

Ėanum içer lebleri mey yirine

Aç degül gözleri bağrum ile tok

(G.787/2)

(PARLATIR 4417, ‘göz’ s.413; AKSOY 5637 s.814; EYÜBOĞLU 13 s.216)

- **Gözün aydın ! :** Sevinç veren bir olaydan dolayı kullanılan bir kutlama sözü.

Belki de evüñ aldurayın dir zarāfeten Ėakḳā

Garāmi saña dirin gözün aydın

(G.1055/7)

(PARLATIR 4454, s.416; AKSOY 5674 s.818; EYÜBOĞLU 1 s.217;
SARAÇBAŞI s.335; TDK)

- **Gözü değmek :** 1. Uğursuzluk, kötülük getirdiğine inanılan kıskanç veya hayran bakışlar dolayısıyla kötü bir duruma düşürmek. 2. Nazara gelmek, nazar değmek.

Pelidüñ bādemile farkı çokdur

*O türkeş lal-i yāra **degmesün** göz*

(G.672/6)

(PARLATIR 4326 s.405; AKSOY 5575 s.807; TDK)

- **Gözü ısırmak :** Birini veya bir nesneyi bir yerden tanıyacak gibi olmak, önceden görmüş gibi olmak.

Sayarken hālinüñ madūd cevzin

***Gözüm** gördi **ışırđı** çeşmi levzin*

(G.1069/1 ayr.bkz.:1302/2; 1568/1)

(PARLATIR 4440 s.415; AKSOY 5657 s.816; EYÜBOĞLU 6 s.218; SARAÇBAŞI s.333; TDK)

- **Gözü ilişmek :** Birden bire veya istemeden bakıvermek, gözüne takılmak.

Varağ irsāl ider sarup ğazel evrākına şayda

***Gözi ilişdügi** dilber Garāmi'nün şikāridur*

(G.406/7)

(PARLATIR 4441 s.415; AKSOY 5658 s.816; EYÜBOĞLU 9 s.218; SARAÇBAŞI s.333; TDK)

- **Gözü kurtlanmak** : Birine kıskaklık ve çekememez bir şekilde bakmak.

Gözi kurtlanmış gibi bakar rakı̄b

Ekivir gözine kuhl olsun kireç

(G.108/3)

Mevcut deyimler sözlüklerinde bu deyim bulunmamaktadır.

- **Gözü uyku görmemek** : Hiç uyuyamamak, uykusu kaçmak.

*İy Ğarāmi **uyhu görmez gözlerüm***

Āhıla efgān elinden el-ğiyāş

(K.1/20 ayr.bkz.: G.102/5; 367/2)

(PARLATIR 4386, s.410; EYÜBOĞLU 1 s.220; SARAÇBAŞI s.337; TDK)

- **Gözden sakınmak** : Çok beğendiği veya değer verdiği bir şeye aşırı ilgi göstermek, korumak, onun üzerine titremek.

Yüzüñ gülzārına gonca dehānuñ dil bāğı asmış

*Diler **gözden sakınmağa** okınur bülbülüñ virdi*

(G.1568/3)

(PARLATIR 4434, s.414; EYÜBOĞLU 20 s.217; SARAÇBAŞI ‘gözü gibi sakınmak’ s.332; TDK)

- **Gözüne durmak :** Yaptığı nankörlüğün cezasını çekmek.

Hāk-i rahını başuma sepsün yüzüm üzre İki

gözüme tursun eger itmezisem tāt

(G.109/3)

(PARLATIR 4464 ‘gözüne dizine dursun!’ s.417; EYÜBOĞLU 5 s.223; AKSOY 5684 s.819)

- **Göze görünmemek :** 1. Ortaya çıkamamak, gizlenmek, saklanmak. 2. Var olduğu halde göz onu görememek.

Kan ider hūni gözi her dem dilā nūş itse mey

Gözine görünme yārun olıcak zinhār mest

(G.68/2)

(PARLATIR 4348 s.407; AKSOY 5686 s.819; EYÜBOĞLU 6 s.223; TDK)

- **Gözünü kan bürümek :** Adam öldürecek kadar öfkelenmek.

Kan ider hūni gözi her dem dilā nūş itse mey

Gözine görünme yārun olıcak zinhār mest

(G.68/2)

(PARLATIR 4475 s.418; SARAÇBAŞI s.338; TDK)

- **Gözünün üstünde kaşın var dememek :** Birinin her davranışını hoş görmek.

Çün kalender ter tırāş itdi o şeh ebrûların

Dinmesünçün kim gözi üstinde kaşı var imiş

(G.711/2)

(PARLATIR 4485 s.419; AKSOY 5707 s.821; ÖZGENÇ s.69; TDK)

- **Gün görmemek :** Rahat yüzü görmemek, sıkıntı içinde yaşamak.

*İy Garāmi **güni görmez** pādişeh gibidür ol*

Ekşeriyyā gār u gāba içre pinhāndur bıçak

(G.781/7)

(PARLATIR 4565 ‘gün’ s.426; AKSOY 5780 s.828)

H

- **Ha bugün ha yarın ! :** Kısa zamanda, neredeyse.

Ha bugün yarın deyü aldardı vaşl olmakda yār İy

Garāmi şanatı ol āfetüñ ferdāyıdı

(G.1512/5)

(PARLATIR 4636 ‘ha’ s.433; SARAÇBAŞI s.348; TDK)

- **Hacletinden yere geçmek :** Aşırı derecede utanmak, çok mahcup olmak.

Bāğ u rāğa seyre vardukça tehi-dest olmağın

*Büstānda **h**acletinden yirlere geçer çemen*

(K.3/21)

(PARLATIR 9230, ‘utancından yerin dibine geçmek’ s. 860; EYÜBOĞLU 25 s.404; SARAÇBAŞI 655; TDK)

- **Hatır aynasını kırmak :** Birini çok gücendirmek, üzmek, gönlünü kırmak.

Uruban cevr ü cefā sengin dile

***H**âtırum āyinesin itdüñ sikeşt*

(G.67/5 ayr.bkz.: 81/3)

(PARLATIR 4830 ‘hatırını kırmak’ s.451; AKSOY 5939 s.846; SARAÇBAŞI s.360; TDK)

- **Hayra yormamak** : Bir olayı, bir düşü hatır ve hayalinden geçirmemek, olacağına inanmamak

İtdüğüm remli zinâti dahı urmadı şahih

*Düşeni bencileyin **hayrıla yormadı** şahih*

(G.135/1)

(PARLATIR 4914 ‘hayır’ s.458; AKSOY 5990 s.851; SARAÇBAŞI s.364; TDK)

- **Hereke çulu gibi olmak** : Giyimi kuşamı düzgün olmamak, elbisenin bayağı olması.

Şüfinüñ hırka-i nâ-pâki dilâ

*Şol rakib-i har **Hereke çuludur***

(G.440/10)

Mevcut deyimler sözlüklerinde bu deyim bulunmamaktadır.

- **Herze yemek** : Tatsız veya kırıcı söz söylemek veya gereksiz davranışta bulunmak.

Yiyüp herze içüp zehri rakibüñ

Getürme şöhbete bir bi-edebdür

(G.514/4 ayr.bkz.: 1258/4)

(PARLATIR 4975 ‘herze yemek’ s.463; EYÜBOĞLU 14 s.244; SARAÇBAŞI s.367; TDK)

- **Heves etmek** : Bir işe veya bir şeye karşı istek duymak, eğilimli olmak.

*Bezmüñden öte bir **heves itmez** çü Garāmi*

Toldur kadehi şun ele yāra aña yārā

(G.3/3 ayr.bkz.: 18/5; 700/4; 1410/3)

(TDK)

i

- **İçi tutuşmak :** 1. Çok susamak. 2. Büyük bir acı duyarak çok üzölmek.

‘Aşk odıyla yüregi bağı yanan âşıkıların

İçi taşı tutuşup yanar nâr olmaz m'ola

(G.32/4)

(PARLATIR 5228 ‘içi yanmak’ s.485; AKSOY 6189 s.872; SARAÇBAŞI s.383)

- **İmanı gevremek :** Her ne kadar mevcut sözlüklerde “çok çalışmak ve sıkıntı çekmekten yorgun düşmek” anlamında kullanılsa da Garâmî’de tevriyeli olarak sahte sofunun dinsiz imansızlığı anlatılmaktadır.

*İçer mey berşi yer oğlan göricek **gevrer imānı***

Şu mülhid şūfide aşlā dilā din ü diyānet yok

(G.813/8)

(PARLATIR 5362 ‘iman’ s.498; AKSOY 6259 s.879; EYÜBOĞLU 19 s.258; SARAÇBAŞI s.395; TDK)

- **İkrar etmek :** Açık açık söylemek, dile getirmek, söz vermek..

*Garāmi vaşlı cānıla bize **ikrār etmişken***

Zerile sim gördükde dönüp inkār eylerler

(G.219/5)

(PARLATIR 5326 ‘ikrar’ s.494)

K

- **Kan ağlamak :** Derin acı ve üzüntü duymak, içi yanmak.

*Ni gülersin dem-be-dem **kan ağlasam** iy gonca-leb*

Kim çemençün āb u reng ol çeşm-i nem-nākümdedür

(PARLATIR 5782 ‘kan’ s.535; AKSOY 6499 s.903; EYÜBOĞLU 8 s.274; ÖZGENÇ s.87; TDK)

(G.249/2 **ayr.bkz.:** 628/6; 1061/4; 1451/1; 1527/9; 1535/3; 1584/2; 1590/49)

- **Kan dökülmek :**Yaralanmak veya öldürmek ya da yaralanmak veya öldürülmek.

Kuluñ katl itme lutf et kana girme

*Efendüm **kan dökülmek** her dem olmaz*

(PARLATIR 5794 s.536; AKSOY 6512 s.904; EYÜBOĞLU 17 s.276; SARAÇBAŞI s.427; ÖZGENÇ s.87; TDK)

(G.670/2)

- **Kanına girmek :** Birinin öldürülmesine sebep olmak veya öldürtmek.

*Kuluñ katl itme lutf et **kana girme***

*Efendüm **kan dökülmek** her dem olmaz*

(PARLATIR 5808 s.537; AKSOY 6522 s. 905; EYÜBOĞLU 8 s.284; SARAÇBAŞI s.431; ÖZGENÇ s.88; TDK)

(G.670/2)

- **Kapısında kul köle olmak :** Birine karşı büyük saygı ve sevgi beslemek; ona karşı her fedakarlığı yapmaya hazır olmak.

Münāsibdür der-i dāruñda derbān

Garāmīyi kapuñda kul ğulām et

(PARLATIR 6482 ‘kul’ s.597; EYÜBOĞLU 2 s.291; ÖZGENÇ s.100; TDK)

(G.89/5 ayr.bkz.: 217/4)

- **Kapı duvar olmak :** İçeride kimse bulunmamak.

Nāşīler ile umūmen ki idüp şoĥbet-i ĥāş Baña yol

bulmamaĝa kapuyı divār eylersin

(PARLATIR 5867 ‘kapı’ s.542; AKSOY 6552 s.908; EYÜBOĞLU18 s.290)

(G.991/2)

- **Karalar giymek :** Yas tutmak.

Çün karalar giydi saçuñ ĥaddiñ al

Giyseñ olur servi gibi sebzi çoĥ

(PARLATIR 5903 ‘kara’ s.545; AKSOY 6579 s.910; EYÜBOĞLU 4 s.294; ÖZGENÇ s.89; TDK)

(G.140/2 ayr.bkz.: 828/1; 1232/4; 1340/2)

- **Karanlık basmak** : Hava kararmaya başlamak.

*Deḡānumdan **karañlık basdı** halkı*

Tuman oldı cihānı tutdı düpdüz

(G.672/2)

(PARLATIR 5920 s.547; SARAÇBAŞI s.440; TDK)

- **Kara yazmak** : Üzüntü ve acı verici bir durumu yazmak, ifade etmek.

Her gazel kim yazar ol cöngini tezyîn için

*Sürḡin eşkümler ciger kanı ile **kara yazar***

(G.259/4)

Mevcut deyimler sözlükleride bu deyim bulunmamaktadır.

- **Kestane göz** : Kestane rengindeki koyu kahverengi göz.

Gerçi ol ğabġaba sīb ü bihi nārenc de dirüz

*Liki **kestāne göze** göz köre bādem dimezüz*

(G.679/2)

Mevcut deyimler sözlüklerinde bu deyim bulunmamaktadır.

- **Kılıcını arşa asmak** : Rakiplerine karşı büyük başarı kazanmak övüme

Raḡīb üñ boynun urmaġla degüldür yalıñuz iy dil

*Kaşı sevdāsıdur yāruñ **asan bil kılıcum arşa***

(G.1210/2)

(PARLATIR 6204 s.572)

- **Kıyameti koparmak** : Kızarak bağırıp çağırmak, feryat etmek, kargaşaya yol açmak.

Hasan Bālī nedür bu kıdd ü kāmēt

Koparursın kıyām etseñ kıyāmēt

(G.61/1 ayr.bkz.: 66/6)

(PARLATIR 6276 ‘kıyamet’ s.578; AKSOY 6809 s.932; EYÜBOĞLU 41 s.310; SARAÇBAŞI s.470; ÖZGENÇ s.95; TDK)

- **Kör göze badem dememek** : Her zaman gerçeği söylemek, hakikati dile getirmek.

Gerçi ol ğabğaba sīb ü bihi nārenc de dirüz

Liki kestāne göze göz köre bādem dimezüz

(G.679/2)

- **Kulağa koymak** : İyice anlatmak, tembihlemek.

Dil fiğān itdi Garāmī çü hezār

Koymadı kulağa ğulgüllerümüz

(G.660/5)

(PARLATIR 6494 ‘kulak’ s.598; AKSOY 6921 s.944; EYÜBOĞLU 3 s.319)

- **Kulak kabartmak :** Gizlice veya belli etmeksizin dinlemek.

*Nāle kıl̄sa bŭlbŭl hiç gŭl **kabartmazdı kulak***

Nite sen gŭş urma yok āh eylesem̄di kat kat

(G.80/4 ayr.bkz.: 1563/5)

(PARLATIR 6508 s.600; AKSOY 6934 s.944; EYÜBOĞLU 3 s.320; SARAÇBAŞI s.486; TDK)

- **Kulak tutmak :** Konuşulanları dinlemek, işitmek istemek.

Şol ki her cā kışşa-i Leyli vü Mecnŭn okudur ‘Aşkı

*kor dahı döner **kulakıtutar** efsaneye*

(G.1173/5)

(PARLATIR 6522 s.601; AKSOY 6947 s.945; EYÜBOĞLU 8 s.320; TDK)

- **Kulak vurmak (vermek) :** Dikkatlice dinlemek, işitmeye çalışmak.

Baňa sen kışşa-i cev̄r etdügüñden

***Kulak ursañ** saňa itsem hikāyet*

(G.61/11 ayr.bkz.: 92/4; 237/1; 297/5; 775/6; 818/3; 986/3; 994/1; 1239/1; 1308/2)

(PARLATIR 6523 s.601; AKSOY 6948 s.945; EYÜBOĞLU 1 s.321; SARAÇBAŞI s.487; TDK)

- **Kurban olmak** : Uğruna ıstırap veya büyük üzüntü, sıkıntı çekmek, ölmek.

*Varımadum Kabe-i kūyına **ķurbān olmağa***

Kaldı borc oldı benim boynumda ol dem koldı fevt

(G.73/3 ayr.bkz.: 210/5; 1064/5)

(PARLATIR 6535 ‘kurban’ s.602; AKSOY s.945; EYÜBOĞLU 11 s.322; SARAÇBAŞI s.484; TDK)

- **Kurban vermek** : Bir can kaybetmek, can kaybetmek.

İd-i vişāline Garāmī kire

*Cān u dili Rūhīye **ķurbān virür***

(G.534/7)

(PARLATIR 6539 s.602; EYÜBOĞLU 1 s.323; TDK)

M

- **Mecnun etmek** : 1. Sevda sebebiyle kendini kaybetmek. 2. Delirmek, çıldırmak.

Leylî-i ser-i zülfüñ çıkardı beni başdan

Mecnûn idüğüm bildüñ dîvâne ne dirsın yâ

(G.21/3)

(PARLATIR 6877 ‘mecnun’ s.635)

- **Mest olmak** : Kendinden geçirmek, etkilemek.

Mest olup dahı ‘âşık yüküni tutıcağız

Nağd-i eşküñden anuñ aldı gözüñ merdümi bāc

(G. 82/1 **ayr.bkz.:** 113/2; 184/4; 351/5; 574/5; 663/1; 1109/4; 1231/2; 1298/11; 1389/10; 1534/6)

(EYÜBOĞLU 1 s.335)

- **Müstehakını bulmak** : Bir kimsenin lâıyk olduğu, hak ettiği cezâ veya mükâfat.

Ayırır hakkı bātıldan budur bu huccetüñ nefi

Bulur hak müstehakkını olıcağ şeri her huccet

(G.70/6)

Mevcut deyimler sözlüklerinde bu deyim bulunmamaktadır.

N-Ö

- **Naz atına binmek** : Sevgilinin bindiği naz ve işve atıdır. Sevgilinin, aşığının kendisine ulaşmasına engel olmak.

*Şiveyle **biner nāz atına** tutmaz o yanı*

Halk üzre salar çignedür oynar gülümser

(G.269/3 **ayr.bkz.:** 435/3; 518/7; 540/4; 967/4; 1140/2; 1449/5; 1555/2)

Mevcut deyimler sözlüklerinde bu deyim bulunmamaktadır.

(Naz, Klasik Türk şiirinde işve ile birlikte geçer. Sevgilinin bindiği at, naz, işve atıdır. Sevgili naz atının üstünde âşığın türlü eziyetler eder ve kendisine ulaşmasına mani olur. Sevgilinin âşığa eziyetleri, naz yapması at kavramında somutlaştırılmıştır. Aşığın canını sevgili uğrunda feda etmesi kimi zaman “naz atı” benzetmesi içerisinde verilir. Âşık, sevgilinin naz atının ayakları altında ezilir. Sevgili naz atına süvâr olduğu zaman âşığı o boylu poslu güzelin uğruna canını vermek için hazırdır. Nazın, ata benzetildiği örnekler klasik Türk şiirinde oldukça yaygındır. (KAYA Bülent , *Klasik Türk Şiirinde Ata Benzetilen Dini -Tasavvufi Kavramlar*, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 7, Sayı 14, Aralık 2017)

- **Nefes etmek** : Okuyup üflemek, dua etmek; bazen boş bir inanışa göre, rahatsızlığı, illeti geçirmek için okuyup üflemek, büyü yapmak.

*Her kanda **nefes itse** o lal-i lebi Şirin*

Ağız açamaz Husrev-i cān-perver-i İsl

(G.1579/4)

(PARLATIR 7175 ‘nefes’ s.664; AKSOY 7246 s.975; EYÜBOĞLU 5 s.343; CEBECİOĞLU s.198; TDK)

- **Nihayet bulmak** : Sona ermek, sonuçlanmak.

Nihāyet buldı sende resm-i hūbī

Güzelligüñe yokdur hadd ü gāye

(G.61/4 ayr.bkz.: 1135/5)

(PARLATIR 7210 ‘nihayet’ s.667)

- **Öğüt tutmamak** : Kendisine verilen nasihati yerine getirmemek.

Şol kadar pend ü naşihat iderin

*İy Garāmī nic’edem **tutmaz öğüt***

(G.96/5)

Mevcut deyimler sözlüklerinde bu deyim bulunmamaktadır.

P-R

- **Paça paça ayırmak** : Ayaklarından ikiye ayırmak, karşısındaki rakibi yenmek.

Ayurdi paça paça ol rakibi

Garāmi evreniken fehd oldı

(G.1505/6)

Mevcut deyimler sözlüklerinde bu deyim bulunmamaktadır.

- **Pençesini burmak** : Elini bükme, rakibini mağlup etmek, yenmek.

Çenār-āsā cihānuñ pehlevānın

Garāmi pençede burdı devürdi

(G.67/2 ayr.bkz.:192/5; 592/4; 647/5; 663/6; 708/5; 834/2; 841/3; 1057/7;
1288/4; 1420/19; 1452/4; 1471/5; 1494/2; 1566/5)

(EYÜBOĞLU 25 s.358)

- **Pireyi gözünden vurmak** : Keskin nişancı olmak.

Pireyi ururun gözinde okla

Degül yāyum çeker yokdur kepādem

(G.868/3)

(PARLATIR 7757 ‘pire’ s.720; AKSOY 7615 s.1012; EYÜBOĞLU 37 s.359;
TDK)

- **Rızkını taştan çıkarmak** : Geçimini sağlamakta çok becerikli olmak.

Aluram ol seng-dilden pîrezen dehr içre tār

İy Garāmī er olan rızķın çıkarur taşdan

(G.1033/5)

(EYÜBOĞLU 19 s.362)

S-Ş

- **Saadet güneşi doğmak** : Mutlu ve sevinçli zamanların ortaya çıkması.

Gören dir şems-i dülbendüñle māhuñ

Toğupdur başına mihr-i saādet

(G.89/2)

Mevcut deyimler sözlüklerinde bu deyim bulunmamaktadır.

- **Sakalından utanmak** : İlerlemiş yaşına yakışmayacak biçimde hareket etmek.

Sakalından utanayın dime sen

Nāşīnūñ başına çarmıǵ dañı sıc

(G.110/6)

(EYÜBOĞLU 2 s.367)

- **Ser (baş) vermek** : Ölümü göze almak, kendini feda etmek.

Seni kim kul idinse ukrd o server

*Kara evren yolunda sen de **ser ver***

(G.244/1 ayr.bkz.: 280/1)

(PARLATIR 1643 ‘başını vermek’ s.160; AKSOY 3760 s.629; EYÜBOĞLU 8 s.370; TDK)

- **Sineye çekmek** : Kötü bir davranış, söz veya olaya ister istemek katlanmak.

Şīvesinden ol gece tā subḥ olunca mā-ḥaşal

Sīneye çekmekde ḥayli bārı iḳdām eyledüm

(G. 927/2 ayr.bkz.: 1448/6)

(PARLATIR 8281 ‘sineye çekmek’ s.769; AKSOY 7879 s.1038; EYÜBOĞLU 3 s.374; TDK)

- **Söz açmak** : Bir konu üzerinde konuşmaya başlamak.

*Her ne fenden **söz açup** her zü-fünün etse suāl*

Ecvibeñle ağzıra mühr urup urursın kilid

(G. 179/6)

(PARLATIR 8394 s.780; AKSOY 7927 s.1043; EYÜBOĞLU 27 s. 376; SARAÇBAŞI s.606)

- **Söz etmek** : Birinden veya bir konudan söz etmek, onunla ilgili olarak konuşmak.

İy Garāmī gel kitābetle dile dildārdan

*Tuymasun ḫaşduñ idā vaşhla **söz itme** şarīḥ*

(G.123/5)

(AKSOY 7974 s.1047; EYÜBOĞLU 22 s.377; TDK)

- **Sözü bal ile boğmak:** Karşısındakinin konuşmasını kesip arada hatırlatmak istenildiğinde izin dilemek.

İsī-lebdür dirilür mürdeler etseydi kelām

Sözini bal ile boğar dille takrîr idemem

(G.906/3)

(PARLATIR 8449 ‘sözünü balla kestim’ s.784; AKSOY 7971 s.1046; EYÜBOĞLU 29 s.379; TDK)

- **Söz kaçırmak :** İstemediği halde boş bulunup söyleyivermek.

Allāha şükür söz kaçırup vaşlın añmadum

Küsdi baña bir buse dilendümdi lağıla

(G.914/3 ayr.bkz.: 1418/7)

(PARLATIR 319 ‘ağzından kaçırmak’ s. 44)

- **Söz olmak :** Dedikodu yapılmak veya bir iş hoş karşılanmamak.

Bitürür bir zer işin bin dürlü söz olmaz müfîd

Ni kerāmet qodı Haq bilmen dilā dinarda

(G. 98/2 ayr.bkz.:1400/5)

(PARLATIR 8425 ‘söz’ s.782; AKSOY 7951 s.1045; EYÜBOĞLU 6 s.378)

- **Su gibi ezberlemek :** Bir yazı veya kitabı hızlı ve kolay okumak, yanlışsız ve hızlı olarak okuyacak kadar ezberlemek.

Būstānda āb-ı Kevserden nümū bulmuş gibi

*Sūre-i Kevser okur **su gibi ezber** her çemen*

(K. 3/15)

(PARLATIR 8486 ‘su’ s.787; AKSOY 7591 s.1048; EYÜBOĞLU 9 s.380; SARAÇBAŞI s.613; TDK)

- **Şahit tutmak:** Birini, yaşanan bir olay veya konu hakkında tanık olarak göstermek.

Kapunda döküp gözyaşın idüp de şikāyet

***Şāhid tutan** ol kanı Güvāhīye ne dirsın*

(G.1086/4)

(PARLATIR 8610 ‘şahit tutmak’ s.800; TDK)

- **Şeytana uymak :** Kötü bir şey yapma isteğine kapılmak.

İy Garāmī şol ki dir gel gidelüm meyḥāneye

***Uyayın dime** sakın zīrā ki **şeytānlık** budur*

(G.202/5)

(PARLATIR 8674 ‘şeytan’ s.806; AKSOY 8097 s.1059; EYÜBOĞLU 32 s.385; SARAÇBAŞI s.626; TDK)

- **Şifa bulmak** : Sağlığına kavuşmak, iyi olmak, onmak.

*Ḥaste diller kim meyin nūş itse **bulurlar şifā***

Mey-zede olanlaruñ derdine dermāndur kadeḥ

(G. 684/3)

(PARLATIR 8689 ‘şifa’ s.807; EYÜBOĞLU 15 s.386; SARAÇBAŞI s.626; TDK)

- **Şifa vermek** : Sağlığına kavuşturmak, rahatsızlığı geçmek.

Dil ü cān zaḥmetiyçün dil-rübālar

*Lebinden būse **virşün** der **şifāda***

(G.1344/4)

(PARLATIR 8692 s.808; TDK)

- **Şüphe yok** : 1. Başka türlü olmaz. 2. Kuşku gereksiz.

Ḥasebde tāḥir ü zāḥir nesebde var şeref şāḥa Şeki

*vü **şūphesi yokdur** Garāmīnūñ siyādetde*

(G.1362/5)

(PARLATIR 8719 ‘şüphe’ s.810; TDK)

T

- **Tadı tuzu olmamak** : Yavan ve zevksiz olmak.

Bezm-i ğamda yedürür derd ü belā zehr içürür

*Sitem-i çorbasınıñ hiç talı **tadı tuzu yok***

(G.814/6)

(PARLATIR 8845 ‘tat’ s.822; AKSOY 8148 s.1063; EYÜBOĞLU 18 s.387
ÖZGENÇ s.134; TDK)

- **Tasa tutmak** : Kaygılanmak, üzüntü içinde olmak, üzülmek.

Felek tāsınla içen kişi kāse

*Ümizüm var ki **tutmaz** içi **tasa***

(G.1232/1)

Mevcut deyimler sözlüklerinde bu deyim bulunmamaktadır.

- **Taş taş üstüne koymamak** : Baştan başa yıkıp, yerle bir etmek.

İy Garāmī mesken iḥdāş itme yıkar meygede Ākıl

*olanlar **komaz bir taşı bir taş üstüne***

(G.1282/5)

(PARLATIR 8827 s.821; AKSOY 8179 s.1066; EYÜBOĞLU 13 s.390; TDK)

- **Teller takmak** : Sevinçle aşırı davranışlar sergilemek, zil takıp oynamak.

*Dūd-ı āhum **tel dakındukda** görüp didi o şeh
Başı yüñlü bir güzel gerçek dilirüm vardur*

(G.197/3 ayr.bkz.: 353/2; 1151/1; 1261/5)

(PARLATIR 8912 ‘tel’ s.828; EYÜBOĞLU 1 s.395; ÖZGENÇ s.135; TDK)

- **Terbiye etmek** : Eğitmek, yetiştirmek.

*Uşşākı dilā **terbiye itmekle** ūbları
İtdürse olur Raḥmī mürebbī ğazelleri*

(PARLATIR 8974 ‘terbiye’ s.834)

(G.1638/4)

- **Tercüman olmak** : Başkasının düşüncesini ve duygusunu bildirmek, dile getirmek, anlatmak.

*Sözin kim añlar ol gonca-dehānuñ
Meger kim bülbul **ola tercemānı***

(G.563/2 ayr.bkz.: 1611/7)

(TDK)

- **Teselli vermek** : Avutmak, avundurmak.

Tevellāyī teberrāyī dinen abdāla yā hū di

*Temennānın **tesellāsın viren** dildāra ‘aşk eyle*

(G.1130/2)

(PARLATIR 8997 ‘teselli’ s.836; TDK)

- **Tir tir titremek** : Çok üşümek , çok korkmak.

*‘Āşık oldur güzeli **ditreye dir dir** göricek*

Yoksa şūfī ki riyyā ehlidür ādem dimezüz

(G.679/5)

(TDK)

- **Toz kondurmamak** : Bir şeyde veya bir kimsede herhangi bir kusurun varlığını kabul etmemek, bir şeyi kusursuz görmek.

Evren ile qarvaşup kimdür kemān iden kadın

*Kimseler **toz kondurup** el uramazlar payına*

(G.1209/4)

(PARLATIR 9096 ‘toz’ s.845; AKSOY 8296 s.1077; EYÜBOĞLU 7 s.399;
SARAÇBAŞI s.648; TDK)

- **Toz koparmak** : Aşırı derecede toz kaldırmak.

*Haft-ı ğubārı **toz koparup** virdi taba gerd*

Şems-i cemāli erdi mi yoksa zevaline

(G.1320/2)

(PARLATIR 9097 s.845; AKSOY 8299 ‘tozu dumana katmak’ s.1078; EYÜBOĞLU 8 s.399; TDK)

- **Tövbeler olsun !** : Bir kimsenin herhangi bir işten çok pişman olarak tekrarlamama kararı aldığını anlatan bir söz.

*Yigit iken olana **tevbeler olsun** iy dil*

Vaz geldüm kocadum sevmemem oğlan uşağı

(G.1524/10 ayr.bkz.: 1529/6)

(PARLATIR 9103 ‘tövbe’ s.846; AKSOY 8300 s. 1078; EYÜBOĞLU 2 s.400; TDK)

- **Tuşa gelmek** : Yenilmek, mağlup olmak.

*Şu dem kim sana cānum **tuş geldi***

Akıl gitdi gönül bî-hüş geldi

(G.1371/8 ayr.bkz.: 1461/1; 1491/2)

Mevcut deyimler sözlüklerinde bu deyim bulunmamaktadır.

Ü

- **Ümit bağlamak** : Olacağını ummak, beklenti içine girmek.

*Ser-rişte idüp kapuña **bağlandı ümîdüm***

Arşa asuban himmetüm itdüm şehā kemend

(G.151/3)

(PARLATIR 9291 s.866; TDK)

- **Ümidini kesmek** : Beklentisi sona ermek, ummaz olmak ve bir şeyin gerçekleşmeyeceği kanısına varmak.

*Çün füsûn derdüm görüp **kesdi ümîdin** bendeden*

Yoksa bî-mücib n'îçün hengām-ı efsûn ağladı

(G.1600/5)

(PARLATIR 9289 'ümit' s.866; SARAÇBAŞI s.660; TDK)

- **Üstüne düşmek** : 1.Bir kimseyle veya bir şeyle çok ilgilenmek, ısrarcı olmak. 2. Birlikte yatmak.

*Günleyüp her dembedem **üstüne düşsem** itme ayb*

Çün bilürsin 'âşık olan kişi olur ârsuz

(G.635/2)

(PARLATIR 9324 s.869; AKSOY 8424 s.1090; SARAÇBAŞI s.661; TDK)

- **Üstüne gelmek** : Bir şey yapılırken veya konuşulurken çıkagelmek.

Uzanup sakalum ömrüm kısaldı

*Ecel **üstüme geldi** sāye saldı*

(G.1608/1)

(PARLATIR 9328 s.869; EYÜBOĞLU 10 s.407; ÖZGENÇ s.143)

- **Üstüne titremek** : Çok bir şeye veya kimseye zarar gelmemesini istemek, onu koruma altına almak.

Bād-ı bed esüp āba gezend irmesün için

*Görseñdi berg-i bīdi nice **ditrer üstine***

(G.1323/4)

(PARLATIR 9340 ‘üst’ s.870; AKSOY 8433 s.1091; EYÜBOĞLU 9 s.407; SARAÇBAŞI s.662; TDK)

- **Üstüne varmak** : Bir şeyi baskı yaparak istemek, ısrarcı olmak.

*Yolunda şehīd olanuñ **üstine varup da***

Şuzgun gibi gördüm idi ol it leşe düşdi

(G.1433/4)

(PARLATIR 9346 s.871; AKSOY 8439 s.1092; EYÜBOĞLU 4 s.408; SARAÇBAŞI s.663; TDK)

- **Üstüne yürümek** : Korkutmak, yıldırmak amacıyla saldırıcağı gibi yapmak.

Her taraıdan şeb ericek ğam-ı yār

Yürüyüp üstüme iderdi hücum

(G.845/2)

(PARLATIR 9346 s.871; AKSOY 8444 s.1092; EYÜBOĞLU 8 s.408;
SARAÇBAŞI s.663; ÖZGENÇ s.143; TDK)

V

- **Vatan tutmak:** Kendine vatan edinmek, yurt tutmak, tavattun etmek.

*Bir yer ki **vatan bağlamaduñ** olma ben anda*

Hiç bâdiyede ide mi kes cāy-ı ikamet

(G.1527/10 ayr.bkz.: 1579/3)

(PARLATIR 9418 ‘vatan tutmak’ s.878; TDK)

- **Vebali boynuna olmak :** Bir işin günahını veya sorumluluğunu yüklenmek.

Yārı görüp de bak anuñ şīvelerinüñ oynuna

*Saçı **vebāli boynuna** bār-ı belā degül midür*

(G.466/2)

(PARLATIR 9425 ‘vebal’ s.879; AKSOY 8484 s.1096; EYÜBOĞLU 35 s.409; SARAÇBAŞI s.668; TDK)

- **Velvle kopmak :** Aniden bir gürültü çıkmak, feryat figan yükselmek.

Naradan sarsıldı çün düşdi zemīne zelzele

*Halk-ı ālem ditreşüp ağlaşdı **kopdı velvele***

(G.1364/1)

(PARLATIR 9429 ‘velvele’ s.879; EYÜBOĞLU 11 s.410; TDK)

- **Vücuda gelmek** : Ortaya çıkmak, oluşmak, meydana gelmek, olmak.

Vücūda geldi çün eşyā toğup bānū-yı ālemden

Hilāl-ebrū güneş yüzlü neler toğarmış ādemden

(Mt./11)

(PARLATIR 9475 ‘vücut’ s.883; EYÜBOĞLU 42 s.410; TDK)

Y

- **Yabana atmak** : Değer ve önem vermemek, önemsiz görmek.

İy dil bu dehir kıvırs-i kıvırsah gibi kemâne Koyar

göri-veş bir gün atar bizi yabana

(G.338/7 ayr.bkz.: 856/3; 1488/1)

(PARLATIR 9492 ‘yaban’ s.886; AKSOY 8503 s.1099; EYÜBOĞLU 7 s.411; ÖZGENÇ s.147; TDK)

- **Yakasını paralamak** : Üstünü başını parçalamak, elbiselerini yırtıp zarar vermek.

Çāk kılduk yakamız pāreledük pīreheni

Ne etek kaldı ne yeñ göz yaşını silemezüz

(G.689/3)

(EYÜBOĞLU 34 s.412)

- **Yakaya el vurma** : Hesap sormak veya bir şey istemek için tutup bırakmamak.

Urmayıcak el yakama bil ecel

Destüñ etegüñden idemem reha

(G.19/6 ayr.bkz.: 22/5)

(AKSOY 8533 ‘yakasına sarılmak’ s.1102; EYÜBOĞLU 29 s.412)

- **Yar olmak :** Yardım etmek, yararlı olmak.

Baňa yār olmaz dilā aqlum gerekmez şabr u hūş

İstemem cān ben Garāmi cālib-i cānāneyem

(G.32/1 ayr.bkz.: 966/5)

(EYÜBOĞLU 8 s.418; TDK)

- **Yaraya tuz ekmek :** Bir derdin acısını çoğaltmak, dert üstüne dert katmak.

Ġamzeñle urup yarama ekme qalbüme tuz

Bulur Kışāsın aynı ile eyleyen cürūh

(G.129/6)

(PARLATIR 9641 ‘yaraya tuz biber ekmek’ s.899; AKSOY 8592 s. 1108; EYÜBOĞLU 14 s.419; SARAÇBAŞI s.682; TDK)

- **Yele vermek :** Boş yere dağıtmak, savurmak, boşuna harcamak.

Senüñ ‘aşkuñ hevāsına düşelden

Savurdu yile virdi şabrumı bād

(G.167/3 ayr.bkz.: 1197/5; 1330/2)

(PARLATIR 9739 ‘yel’ s.908; AKSOY 8647 s.1113; EYÜBOĞLU 17 s.423; SARAÇBAŞI s.688; TDK)

- **Yerden göğe kadar** : Pek çok, pek fazla, anlatılamayacak kadar çok.

Kapısıyla ravzadan yerden göğe dek farkı var

Hāk-i kūyī özgedür firdevs-i alā-yı diğer

(G.84/1 ayr.bkz.: 621/4; 822/5; 879/1)

(PARLATIR 9790 ‘yer’ s.913; AKSOY 8666 s.1115; EYÜBOĞLU 11 s.425; SARAÇBAŞI s.691; ÖZGENÇ s.151; TDK)

- **Yıldızı barışmamak** : Aralarında görüş, duygu ve düşünce bakımından birbiriyle anlaşmamak, uyuşamamak.

Ol mehüñ bende Garāmisi ile çarh-ı felek

Hiç barışdurımadı ılduzını ılduzına

(G.1384/5)

(PARLATIR 9874 ‘yıldız’ s.920; SARAÇBAŞI s.696; ÖZGENÇ s.153; TDK)

- **Yola gelmemek** : Ters tutumda bulunmak, akla uygun hareket etmemek, istenilen biçimde davranışı kabullenmek, uyum sağlamamak.

İy şeh uruban nāşī merdātuma sezādur

Derüñe ölmeyicek gelmezimiş didiler yola

(G.23/4)

Mevcut deyimler sözlüklerinde bu deyim bulunmamaktadır.

- **Yoluna baş koymak** : Bir amaca, bir gayeye yönelmek, bütün varlığıyla kendini vermek.

Bu gün 'âşıklar içinde yoluna baş koyanlardan

Garāmī gibi pâyına yüz urmuş hāk-sārı var

(G.504/5)

(PARLATIR 9933 'yol' s.925; AKSOY 3741 s.1129; EYÜBOĞLU 7 s.434; ÖZGENÇ s.153; CEBECİOĞLU s.32; TDK)

- **Yüreği ağzına gelmek** : Birdenbire çok korkmak, heyecanlanmak veya ürkmek.

Ölümlü hastedür sorar tabīb-i lalden hālın

Yüreği ağzına geldi gönül şāfī cevāb ister

(G.437/2)

(PARLATIR 10023 s.934; EYÜBOĞLU 14 s.439; ÖZGENÇ s.155; TDK)

- **Yüreğinin yağı artmak** : Bir dilediğinin gerçekleşmesi sonucu ferahlık duymak.

Hayli zamānıdı muhib görmemişidi çehresin

Yüreginüñ yağı görüp arttı dilā karış karış

(G.709/4)

Mevcut deyimler sözlüklerinde bu deyim bulunmamaktadır.

- **Yüreği yanmak** : Çok susamak, büyük bir acı duyarak çok üzülmek.

Tañ degüldür göklere dūd-ı siyāhuñ ağduğı

Yüregümde yanar aşkuñıla nārum vardur

(G.480/2)

(PARLATIR 10082 s.938; AKSOY 8844 s.1131; EYÜBOĞLU 4 s.442; TDK)

- **Yürek oynatmak** : Birdenbire heyecanlanmak veya korkmak.

*Okunucak **yürek oynadur** aceb hāleti var*

Bu şu dil şāirinüñ şevkile şir-i teridür

(G.601/6)

(PARLATIR 10073 s.937; AKSOY 8823 s.1129; SARAÇBAŞI s.712; TDK)

- **Yürek paralamak** : Birinin acısına dayanamamak.

Sīneye tīg-ı ğamuñ urma şehā yaralanur

*Yufkadur bağrımız ağlatma **yürek pārelenür***

(G.428/1)

(SARAÇBAŞI s.712; PARLATIR 10074 s.937; AKSOY 8838 s.1131; ÖZGENÇ s.155; TDK)

- **Yürek yakmak** : Büyük bir acı duyarak çok üzmek.

Tuna mānendi şehiñ sūyına çağlar aķarın

*Şir-i pür sūzumıla anca **yürekler yakarın***

(G.1085/1)

(PARLATIR 10082 s.938; AKSOY 8844 s.1131; EYÜBOĞLU 10 s.444; TDK)

- **Yüz çevirmek** : Dostluğu ve yakınlığı kesmek, ilgilenmemek, ilgiyi kesmek.

*Her hūba nazar eyle disem **yüz çevürürsün***

Dil virdüğüm ol āfet-i devrāna ne dirsın

(G.1089/2 ayr.bkz.:1098/4)

(PARLATIR 10104 ‘yüz’ s.940; AKSOY 8856 s.1132; EYÜBOĞLU 2 s.446; TDK)

- **Yüz suyu düşmek** : Gururunu ayaklar altına alacak kadar çok yalvarmak.

Seyr idüpdür varise gülñār-ı haddin çın seher

***Yüzi suyu düşdi** hacletden yere oldı gülāb*

(K.1/3)

(PARLATIR 10116 ‘yüz suyu dökmek’ s.941; EYÜBOĞLU 6 s.448; CEBECİOĞLU s.295)

- **Yüz sürmek** : Kutsal veya saygın birinin huzuruna çıkarken bu sevgi ve saygının işareti olarak eşiğine, ayağına doğru yüzü yere gelecekmiş gibi eğilmek, saygı göstermek.

Bāde sundı dest-būs etmekde ibrām eyledüm

*Ayağına **yüz sürüp** yalvardum ikdām eyledüm*

(PARLATIR 10118 s.941; AKSOY 8868 s.1134; EYÜBOĞLU 1 s.449;
SARAÇBAŞI s.716; TDK)

(G.245/3 **ayr.bkz.:** 917/5; 973/1; 1274/4)

- **Yüz vermek** : Yakınlık göstermek, samimi davranmak.

*Bir hâriife sevdigüm biñ dürlü **yüz virdüñse** sen*

Qaldırı başladı her yirden neçe ev-bāş baş

(PARLATIR 10188 s.947; AKSOY 8927 s.1139; EYÜBOĞLU 7 s.450;
SARAÇBAŞI s.716)

(G.311/1 **ayr.bkz.:** 705/4)

- **Yüz vermemek** : Uzak durmak, önem vermemek, ilgi ve yakınlık göstermemek.

İy Garāmi dike bakduñ deyü yüzine o yār

*Döndürüp yüzini **yüz virmedi** awaresine*

(G.408/5 **ayr.bkz.:** 437/5; 566/4; 1046/5; 1140/4; 1222/4; 1350/5; 1381/2;
1405/2; 1417/9)

(PARLATIR 10188 s.947; TDK)

- **Yüz vurmak** : Aşırı sevgi göstermek için yere eğilmek, yüz sürmek.

*Hāk-i pāye **yüz urup** devletle yatdum bir gice*

Geçdi ömrüm buncılayın görmedüm bir daħı h̄āb

(G.47/3)

Mevcut deyimler sözlüklerinde bu deyim bulunmamaktadır.

- **Yüzü ak olsun !** : Sağ olsun anlamında kullanılan iyi dilek sözü.

*Şirin okıyan dir ki anuñ **yüzi ağ ola***

Hande ider ağılatsa Siyāhī gazelleri

(G.862/1 **ayr.bkz.:**1618/2)

(PARLATIR 10122 ‘yüzü ak olsun !’ s.941; AKSOY 8870 s.1134; EYÜBOĞLU 1 s.452; TDK)

- **Yüzü kızmamak**: Yaptığı bir işten veya bir hatadan dolayı utanmamak, sıkılmamak.

Bī-hayādur bī-edeb hiç kimseden utanma yok

***Yüzi kızmazdı** dilā girseydi nāşi tamıya*

(G.1217/4)

Mevcut deyimler sözlüklerinde bu deyim bulunmamaktadır.

- **Yüzü turşu satmak** : Öfkeli, kızgın olduğu anlaşılmak, suratsız ve sevimsiz olmak.

Şūfinūñ burnını sıksañ idi akardı şarāb

***Yüzi turşu satmada** mahmūr u pek mağşūşdur*

(G.612/4 **ayr.bkz.:** 1570/4)

(AKSOY 8914 ‘yüzü sirke satmak’ s.1138)

- **Yüzü yerde** : Mahcup olarak, utanarak, alçakgönüllü.

Güzel oldur ola 'āşıklar içre

*Eli gögsinde dāyim **yüzi yerde***

(G.576/3 **ayr.bkz.:**1341/2; 1394/4)

(PARLATIR 10181 s.946; AKSOY 8921 s.1139; EYÜBOĞLU 13 s.453; ÖZGENÇ s.157)

- **Yüzü yere düşmek** : Kimsenin yüzüne bakamamak, çok utanmak.

Gün gördi yüzüñ pertevi ġālib

*Utandı **yüzi yirlere düşdi***

(G.1610/7)

(PARLATIR 10182 s.946; EYÜBOĞLU 1 s.454; ÖZGENÇ s.157; TDK)

- **Yüzüne bakmamak** : **1.** Ciddi görmemek, önem ve değer vermemek. **2.** Bir kimseye darılmak, gücenmek.

*Ġayrı hūbuñ **yüzine bakmazuz** Allāh bilür*

Dil virelden saña dönmiş dūrür iy cān yönümüz

(G.685/6)

(PARLATIR 10143 s.943; AKSOY 8888 s. 1136; EYÜBOĞLU 15 s.454; SARAÇBAŞI s.720; TDK;

- **Yüzünü karartmak** : Birine sinirlenerek somurtmak.

Hicvile Raķīb ūñ ben burnına sohup bir sīh

Yüzini karardup da itsemdi sezā tevsīh

(G.142/1)

(AKSOY 8904 s.1137; TDK)

Z

- **Zahmete girmek** : Sıkıntıya katlanmak, zor bir işe girişmek.

Derde derman edemezsin şerbetüñdür şerr-i bet

*Ko ilāç etme tabibā sen de **girme zahmete***

(G.1371/2)

(PARLATIR 10207 s.949; TDK)

- **Zeval bulmak** : Sona ermek, bozulup yok olmak, çökmek.

Şöyle kim kaçd ide küfrānına kes

Bulur** anun ile tiz günde **zevāl

(Mk.14/2)

(PARLATIR 10273 ‘zeval’ s.956; TDK)

- **Zindan olmak** : Yaşanmaz bir hal almak, huzursuz, rahatsız ve zevk alınmaz duruma gelmek, dünyası kararmak.

İy Garāmī düzd-i dil zülfiyledür zincir olup

*Nolur ol çāh-ı zenaḥdān içre **zindān olmaya***

(G.1366/4 ayr.bkz.: 1368/7)

(PARLATIR 10322 ‘zindan’ s.960; ÖZGENÇ s.160; TDK)

3.2. ATASÖZLERİ

- **Ağlamayan çocuğa süt (meme) vermezler :** Sesini yükseltmeyen kimseye hakkını vermezler ve hakkını aramasını bilmeyen kimsenin işi görülmez.

Garāminüñ sözi hikmetledür hep Ana

süd virmez ağlamasa oğlan

(G.999/5)

(AKSOY 127 s.58; EYÜBOĞLU 43 s.5; PÜSKÜLLÜOĞLU s.17; TDK)

- **Kendi düşen ağlamaz :** Yanlış davranışı yüzünden zarara uğrayan kimsenin bu durumundan yakınmaya hakkı yoktur.

Nār-ı hadde atılup pervāne-veş iy cān u dil

Kendü düşen ağlamaz diyüpde oda yanmañuz

(G.643/6)

(AKSOY 1778 s.164; EYÜBOĞLU 14 s.155; PÜSKÜLLÜOĞLU s.128; TDK)

- **Şairan-ı alemin fehmi naks üzredür :** Şairler aleminin anlayışında eksiklik ve noksanlığın olması, yanlış bir tarafının bulunması.

Şāirān-ı ālemüñ naķs üzredür fehmi diyüp

Kişî kendin ögme cehl ü yā tefāzuldan gelür

(G.184/6)

Mevcut atasözü sözlüklerinde bu atasözü bulunmamaktadır.

- **Yanlış (hesap) Bağdat'tan döner :** Yanlış bir yolda olduğunu anlayan kişi, bu uğurda ne denli emek ve para harcamış olursa olsun, geri dönüp doğru yola yönelmelidir, ortaya çıkan bir yanlışlık çok geç de olsa düzeltilebilir.

Cān degüldür kūyuna varup da teslīm olmayan

*Belki tıfl-ı dildür ol **yanlış döner Baędād'dan***

(G.992/5)

(AKSOY 2519 s.210; EYÜBOğLU 7 s.239; PÜSKÜLLÜOğLU s.187; TDK)

SONUÇ

“ Garâmî Divan’ında Deyimler ve Atasözleri” adlı çalışmamızı ortaya koyarken, Garâmî divanında, 16. Yüzyılda kullanılan deyimler ve atasözlerinin genel olarak günümüze kadar ulaştığı, var olan çalışmalardan yola çıkılarak az da olsa günümüzde var olmayan deyimler ve atasözlerinin de bulunduğunu tespit ettik. Günümüzde kullanılmayan deyim ve atasözlerini açıklama konusunda bu eksikliği şerh yoluyla tamamlamaya çalıştık. Yayımlamış kitap, makale, bildiri vb. gibi kaynaklardan yola çıkarak, birinci bölümde Garâmî’nin hayatı, edebi şahsiyeti ve divanı hakkında bilgiler verdik ve bilinen tek eseri olan divanı dışında henüz ulaşılabilen bir şehrengiz yazdığını da belirttik.

İkinci bölümde atasözleri ve deyimlerin anlamları, aralarındaki farkları, anlamsal ve dil bilim açısından özellikleri ve klasik edebiyatta kullanımını dile getirdik. Üçüncü bölümde ise tezimizin ana malzemesi olan divanı taradık. Ayrıntılı biçimde yaptığımız okuma ve taramalar sonucu birçoğu günümüzde de kullanılan divandaki tüm deyimler ve atasözlerini tespit ettik. Tespit ettiğimiz bu deyimler ve atasözlerini alfabetik olarak fişleyerek divanda bulundukları yerleri ve kullanım sıklıklarını belirttik. Bu tespit ettiğimiz deyimler ve atasözlerini başta Ö.Asım AKSOY’un (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II) olmak üzere Prof. İsmail PARLATIR (Atasözü ve Deyimler Sözlüğü), E. Kemal Eyüboğlu’nun (On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü), Ertuğrul SARAÇBAŞI- İbrahim MİNNETOĞLU (Atasözü ve Deyimler Sözlüğü), Fusun ÖZGENÇ (Türkçede Deyimler Sözlüğü), Ali PÜSKÜLLÜOĞLU (Atasözleri Sözlüğü), Ethem CEBECİOĞLU (Tasavvuf Terimleri ve Deyimler Sözlüğü) ve Türk Dil Kurumu’nun elektronik ortamda kullanımına sunduğu (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü) den yola çıkarak anlamlarını açıkladık ve karşılaştırdık. Bu karşılaştırma sonucunda bu kaynaklarda bulunmayan deyimler ve atasözlerini de belirtmiş olduk.

Garâmî Divan’ında o yüzyılda kullanılan ve günümüzde bulunmayan yeni tespit ettiğimiz deyimler mevcuttur. *Adaletin kılıcını salmak, Akli şah mat olmak, Cihanı kavgaya vermek, Çekirdek fark olmamak, Devletle yatmak, Diş koyurmak, Ekşi suratla bakmak, Elinde kan terlemek, Fenaya vermek, Gam abasını giymek, Gözü kurtlanmak, Hereke çulu gibi olmak, Kör göze badem dememek, Naz atına binmek,*

Paça paça ayırmak, Tasa tutmak, Yüz vurmak deyimleri günümüzde kullanılmayan ve yüzyıllar içinde unutulmuş ve kullanımdan kalkmış deyimlerdir.

Günümüzde kullanılan bazı deyimlerin o dönemde yapı ve sentaks olarak bazı farklara sahip olduklarını gözlemledik. Örnek olarak, *Ağız dil vermemek* deyimini *Dil ağız vermemek*, *Ağız var dili yok* deyimini ise *Dili yok ağız var* şeklinde kullanıldığını gördük. Bunun dışında, bazı deyimlerde ise yapılarındaki bazı sözleri zaman içinde kaybetmişlerdir. Örnek olarak, *Ettiğini bulmak* deyimini *Ettiğini yolda bulmak* ve *Hatırını kırmak* deyimini ise *Hatır aynasını kırmak* şeklinde görmek mümkündür. Bu durumun tersi olarak da bazı deyimler zaman içerisinde kendi yapılarına ek kelimeler almışlardır. Bu duruma da *Pireyi gözünden, çakalı dizinden vurmak* deyimini *Pireyi gözünden vurmak* ve *Yanlıs hesap Bağdat'tan döner* atasözü ise *Yanlıs Bağdat'tan döner* şeklinde örnek vermek mümkündür. Deyimlerin, zaman içinde yapıları içindeki bazı kelimenin zıt anlamlarıyla değişime uğramıştır. Örnek olarak, *Yüreğinin yağları erimek* deyimini o yüzyılda, *Yüreğinin yağları artmak* şeklinde aynı anlamda kullanılmıştır. Bazı deyimlerde ise içerisinde bulunan kelimelere yakın anlamda farklı bir kelime ile de değiştiğini tespit ettik. Örnek olarak, *Yüzü sirke satmak* deyimini o yüzyılda *Yüzü turşu satmak* şeklinde kullanılmıştır.

Bu farklılıklar atasözlerinde de mevcuttur. Divanda *Fitne uykudadır, uyandırana Allah lanet etsin* ve *Vatan sevgisi imandandır* hadisi şeriflerini de şairin kullandığını tespit ettik.

O dönem kullanılan ve günümüze ulaşmayan bir atasözü de divanda bulunmaktadır. *Şairan-ı alemin fehmi naks üzredür* atasözü o dönem daha çok şairler arasında da olsa kullanıldığını ve bilindiğini söylemek mümkün olmakla birlikte zaman içerisinde unutulmuştur.

Çalışmamızda tespit ettiğimiz deyimlerin kullanım sıklıklarına baktığımızda;

'Pençesini burmak' deyimini 15 defa; *'Dil (gönül) vermek'* deyimini 14 defa; *'Mest olmak'* deyimini 11 defa; *'El çekmek'*, *'Kulak vurmak'* ve *'Yüz vermemek'* deyimleri 10 defa; *'El vurmak'* deyimini 9 defa; *'Naz atına binmek'* ve *Kan ağlamak* deyimleri 8 defa; *'Fenaya vermek'* ve *'Göz dikmek'* deyimleri 7 defa; *'Diş bilemek'* deyimini 5 defa; *'Ayağa düşmek'*, *'Boynunu vurmak'*, *'Can atmak'*, *'Defteri dürülmek'*, *'Dem vurmak'*, *'El vermek'*, *'Heves etmek'*, *'Karalar giymek'*, *'Teller takmak'*, *'Yerden göğe kadar'* ve *'Yüz sürmek'* deyimleri 4 defa; *'Aşka düşmek'*, *'Babucı tama atılmak'*, *'Baştan çıkarmak'*, *'Bayram etmek'*, *'Cana can katmak'*, *'Dil almak'*, *'Dil uzatmak'*, *'Diş koyurmak'*, *'Diş vurmak'*, *'El almak'*, *'Gözü ısırmak'*, *'Gözü uyku*

görmemek, *'Kurban olmak*, *'Tuşa gelmek*, *'Yabana atmak*, *'Yele vermek* ve *Yüzü yerde* deyimleri 3 defa; *'Ahfeş'in keçisi gibi başını sallamak*, *'Alem çekmek*, *'Baş eğmemek*, *'Başına devlet (kuşu) konmak*, *'Derdine derman olmak*, *'Dest el vurmamak*, *'El vurmamak*, *'Gam çekmek*, *'Gam abasını giymek*, *'Hatır aynasını kırmak*, *'Herze yemek*, *'Kapısında kul köle olmak*, *'Kıyameti koparmak*, *'Kulak kabartmak*, *'Nihayet bulmak*, *'Ser (baş) vermek*, *'Sineye çekmek*, *'Söz kaçırmak*, *'Söz olmak*, *'Tercüman olmak*, *'Tövbeler olsun !*, *'Vatan tutmak*, *'Yakaya el vurmamak*, *'Yar olmak*, *'Yola gelmemek*, *'Yüz çevirmek*, *'Yüz vermek*, *'Yüzü ak olsun !*, *'Yüzü turşu satmak*, *'Zindan olmak* deyimleri 2 defa ve *'Adaletin kılıcını salmak*, *'Ağız, dil vermemek*, *'Ağza düşmek*, *'Ağzı sulanmak*, *'Ağzını tutamamak*, *'Ağzının suyu akmak*, *'Ahını yemek*, *'Akli gitmek*, *'Akli şah mat olmak*, *'Akli şaşmak*, *'Aklını başına toplamak*, *'Aklını kaçırmak*, *'Allak bullak etmek*, *'Ant içmek*, *'At oynatmak*, *'Ayak dolamak*, *'Ayaklara kara sular inmek*, *'Bağrı delinmek*, *'Bağrı kebab etmek*, *'Bağrı tutuşmak*, *'Bağrı yanmak*, *'Bağrını dağlamak*, *'Başı göğe ağarmak*, *'Başına gün doğmak*, *'Başından aşmak*, *'Bir yakandan iki baş çıkarmak*, *'Biri on eylemek*, *'Boğazını sıkmak*, *'Canından bezmek*, *'Canı ağzına gelmek*, *'Cefa çekmek*, *'Ciğeri kebab olmak*, *'Ciğerini yakmak*, *'Cihanı kavgaya vermek*, *'Cihanı tutmak*, *'Çanına ot tıkamak*, *'Çekirdek fark olmamak*, *'Devletle yatmak*, *'Dile düşmek*, *'Dili var ağzı yok (Ağzı var dili yok)*, *'Dilinden düşürmemek*, *'Dilinin ucuna gelmek*, *'Diş kirası*, *'Dokuz dolanmak*, *'Duman olmak*, *'Dünyayı başına dar etmek*, *'Ekşi suratla bakmak*, *'Elden ayaktan düşmek*, *'El ayak öpmek*, *'Elinden kan terlemek*, *'Elini eteğinden çekmek*, *'Endazeden aşmak*, *'Ettiğini yolda bulmak*, *'Evini başına yıkmak*, *'Gam yememek*, *'Göz açtırmamak*, *'Gözü kamaşmak*, *'Gözde olmak*, *'Gözü aç olmak*, *'Gözün aydın !*, *'Gözü değmek*, *'Gözü ilişmek*, *'Gözü kurtlanmak*, *'Gözden sakınmak*, *'Gözüne durmak*, *'Göze görünmemek*, *'Gözünü kan bürümek*, *'Gözünün üstünde kaşın var dememek*, *'Gün görmemek*, *'Ha bugün ha yarın !*, *'Hacletinden yere geçmek*, *'Hayra yormak*, *'Hereke çulu gibi olmak*, *'İçi tutuşmak*, *'İmanı gevremek*, *'İkrar etmek*, *'Kan dökmek*, *'Kanına girmek*, *'Kapı duvar olmak*, *'Kara yazmak*, *'Karanlık basmak*, *'Kestane göz*, *'Kılıcını arşa asmak*, *'Kör göze badem dememek*, *'Kulağa koymak*, *'Kulak tutmak*, *'Kurban vermek*, *'Mecnun etmek*, *'Müstehakını bulmak*, *'Nefes etmek*, *'Öğüt tutmak*, *'Paça paça ayırmak*, *'Pireyi gözünden vurmak*, *'Rızkını taştan çıkarmak*, *'Saadet güneşi doğmak*, *'Sakalından utanmak*, *'Söz açmak*, *'Söz etmek*, *'Sözü bal ile*

boğmak, 'Su gibi ezberlemek', 'Şahit tutmak', 'Şeytana uymak', 'Şifa bulmak', 'Şifa vermek', 'Şüphe yok', 'Tadı tuzu olmamak', 'Tasa tutmak', 'Taş taş üstüne bırakmamak', 'Terbiye etmek', 'Teselli vermek', 'Tir tir titremek', 'Toz kondurmamak', 'Toz koparmak', 'Ümit bağlamak', 'Ümidini kesmek', 'Üstüne düşmek', 'Üstüne gelmek', 'Üstüne titremek', 'Üstüne varmak', 'Üstüne yürümek', 'Velvele kopmak', 'Vebali boynuna olmak', 'Vücuda gelmek', 'Yakasını paralamak', 'Yaraya tuz ekmek', 'Yıldızı barışmamak', 'Yoluna baş koymak', 'Yüreği ağzına gelmek', 'Yüreğinin yağı artmak', 'Yüreği yanmak', 'Yürek oynatmak', 'Yürek paralamak', 'Yürek yakmak', 'Yüz suyu düşmek', 'Yüzü kızmamak', 'Yüzü yere düşmek', 'Yüzüne bakmamak', 'Yüzünü karartmak', 'Zahmete girmek', 'Zeval bulmak' deyimleri ise 1'er defa divanda kullanılmıştır.

Sonuç olarak çalışmamıza baktığımızda, Garâmî divanında 16. Yüzyılda tespit ettiğimiz bu deyimler ve atasözlerinin, dönemin dil anlayışı ve edebi çehresini görmek açısından önemli olduğunu söyleyebiliriz. Klasik edebiyatta bu dönemin dilinin ağır olması ve toplumdan uzak bir edebiyat konusundaki iddalara bir cevap niteliği olarak, bu divanın, toplumdan uzak olmayan ve toplumun sıkıntılarını dile getiren ve herkesin anlayabileceği sadelikte bir üsluba sahip olduğunu söylemek mümkündür. Garâmî'nin divanında, bu denli deyim ve atasözü bulunması da bize mahalli açıdan dönemin edebi anlayışının portresini çizmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ömer Asım. **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, İnkılap Yay. Ankara, 1988.
- Aksoy, Ömer Asım. **Atasözleri ve Deyimler**, Türk Dili Araştırmaları-Belleten Der. TDK Yay.217, Ankara, 1962.
- Ankaralı, Ufuk Kemal. **Şeyhülislam Yahya Divanı'nda Türkçe Deyimler ve Atasözleri**, Yüksek Lisans Tezi, Kıbrıs, 2013.
- Başpınar, Fatih. **16. Yy. Klasik Türk Şiirinde İlginç Bir Şair Garâmî ve Divan'ında Cinas Sanatının Kullanışı**, RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Der. Kırklareli, N i s a n 2015.
- Batislam, Dilek. **Nedim'in Şiirlerindeki Atasözleri ve Deyimler**, Türkoloji Araştırmaları, Fuat Özdemir Anısına, Adana, 1997.
- Beyzadeoğlu, Süreyya. **Nazım ve Nesir Örnekli Osmanlı Dönemi Atasözleri ve Deyimleri**, Türkler Ansk. C.XI, s.622-634, Ankara, 2002.
- Bozkaplan, Şerif Ali. **Atasözlerinin Yapı ve İşleyiş Biçimlerine İlişkin Bir Örnekleme Modeli**, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri, s.513-554 Ankara, 2004.
- Bozkaplan, Şerif Ali. **Atasözlerinde Tahkiye**, Journal of Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History, Volume 2/4, Fall 2007.
- Cebecioğlu, Ethem. **Tasavvuf Terimleri ve Deyimler Sözlüğü**, Ağaç Kitapevi Yay. İstanbul, 2004.
- Ceyhan, Adem. **17. Asra Ait İki Kitapçık: Nasreddin Hoca 'Hikaye'leri ve Türk Atasözleri**, CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C.9 s.2, Manisa, 2011.
- Demir, Recep. **'XVI. Yüzyıl Şairi Garâmî'nin Edebiyat Çevresi ve Saraya Yaklaşma Gayretleri'** Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.7, say. 33.
- Elçin, Şükrü. **Halk Edebiyatına Giriş**, Akçağ Yayınevi, Ankara, 2001.
- Erdoğan Kenan ve Tuğba Aydoğan. **"Balkanlarda Türkçe"** Uluslararası Dil ve Edebiyat Çalışmaları Konferansı, Hëna e Plotë "Beder" Üniversitesi, Tiran/Arnavutluk 14-16 Kasım 2013.

- Erdoğan, Kenan ve Tuğba Aydoğan. **Garâmî Divanı**, Celal Bayar Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Projesi, Manisa, 2013.
- Erdoğan, Kenan. **Ateş Pahası Deyimi ve Sıradışı Bir Şair Garâmî Üzerine**, Milli Folklor Dergisi, C.8, S. 64, 2004.
- Eyüboğlu, E. Kemal. **On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, İstanbul, 1973.
- Gümüştam, Gürkan. **Deyim Bilimi Işığında Deyim Kavramı**, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, say.5, s.357-364, Aralık 2012.
- İçel Hatice. **Türkçede Atasözü - Deyim İlişkisi**, Türk Dili Dergisi, say. 687 Mart 2009.
- Kaya, Bayram Ali. **Atasözleri ve Deyimlerin Dîvân Şiirinde Kullanımı ile Dîvânların Bu Söz Varlıklarımız Bakımından Önemi**, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi say. 6, İstanbul, 2011.
- Kaya, Bülent. **Klasik Türk Şiirinde Ata Benzetilen Dini-Tasavvufi Kavramlar**, Sosyal Bilimler Dergisi, C. 7, say. 14, Aralık 2017.
- Kaymaz, Zeki. **Eski Anadolu Türkçesi Bağlamında Yunus Emre'nin Eserlerindeki Atasözlerine Bir Bakış**, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, say. 40, 2015.
- Kenzhalin, Kuanyshbek. **Türk Dünyasında Deyim Bilimi Çalışmaları**, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi/Turkish World, Journal of Language and Literature, say. 43, Ankara, Bahar 2017.
- Kılıç, Filiz. **Tezkireler Aşık Çelebi - Meşâ'irü's-şu'arâ**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara, 2018.
- Kılıç, Filiz. **Tezkireler Sehi Beg - Heşt Bihişt**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara, 2017.
- Korkmaz, Zeynep. **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yay. Ankara, 1996.
- Mengi, Mine. **Necâtî'nin Şiirlerinde Atasözlerinin Kullanımı**, Erdem Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, say. 4, c. II, s. 47-56. 1986.
- Nalbant, Mehmet. **IX-XI. Yüzyıllar Arası Türk Dünyası Atasözleri Üzerine Bir Değerlendirme**, Dil Bilimleri ve Kültür ve Edebiyat Dergisi, Ankara, Ocak 2016.
- Özgenç, Fusun. **Türkçede Deyimler Sözlüğü**, Akvaryum Yay. İstanbul, 2005.
- Özözen, Mina Yüceol. **Türkçe Deyimler Üzerine Birkaç Söz**, Türk Dili Dergisi, Aralık 2001.

- Parlatır, İsmail. **Türkçe Deyimler Sözlüğü**, Yargı Yay. Ankara, 2007.
- Püsküllüoğlu, Ali. **Türk Atasözleri Sözlüğü**, Arkadaş Yay. Ankara, 1995.
- Sami, Şemseddin. **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yay. İstanbul, 2007.
- Saraçbaşı, M. Ertuğrul ve İbrahim Minnetoğlu. **Türkçe Deyimler Sözlüğü**, Bilge Sanat Yapım Yay. İstanbul, 2002.
- Subaşı, Leyla. **Dilbilimi Açısından Deyim Kavramı ve Türkiye Türkçesindeki Örneklerin İncelenmesi**, Ankara, 1988.
- Türk Dil Kurumu. **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü** (E-Sözlük).
- Türk Dil Kurumu. **Büyük Türkçe Sözlük** (E-Sözlük).
- Yakut, Sevinç. **Garipname’de Deyimler**, Dergipark, 2015.

